

dnk DE NIEUWE KRONIEK

zestiende jaargang, nummer 2, augustus 2025

Uitgave van Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

4

WILLEM KOSTER EEN ZWARTE BLADZIJDE IN DE GESCHIEDENIS VAN HET RIVIERENGEBIED

Willem Otto Adriaan Koster (1884-1947) kende een bijzondere geschiedenis.

11

TIELS VERLEDEN IN VOGELVLUCHT; OP DE DREMPEL VAN EEN NIEUWE TIJD

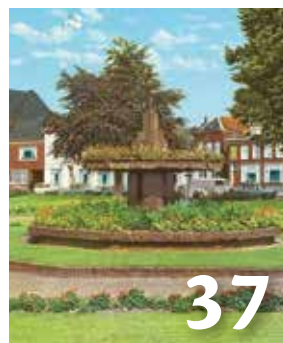
De negentiende eeuw was een periode waarin op politiek, sociaal en economisch gebied een groot aantal veranderingen plaatsvonden. In Europa, maar zeker ook in Nederland. Ook aan Tiel ging deze overgang niet voorbij.

24

HET VERLEDEN VERBEELD

Archiefaffiches. Een bijzondere verzameling 'jong' Tiels papieren erfgoed

37

GESLOOPTE DANKBAARHEID

In een hoek van de oude stad binnen de singels ligt een fraai park: het Kalverbos. Eens stond hier de Sint Walburgkerk met begraafplaats en liep de stadsmuur buitenom. In het midden van de negentiende eeuw transformeerde landschaps-architect K.G. Zocher dit stukje Tiel in een belommerd wandelpark.

Voorwoord	3
Willem Koster een zwarte bladzijde in de geschiedenis van het rivierengebied	4
Tiels verleden in vogelvlucht; op de drempel van een nieuwe tijd	11
Elfmaal de Binnenmolensteeg/straat	18
Het Verleden Verbeeld	24
Piepen en puzzelen	32
Flipje en Streekmuseum	36
Gesloopte dankbaarheid	37
Boekbesprekingen	40
Kolommetje	41
Willem den Ouden	42
Regionaal Archief Rivierenland	44
Flipje en Streekmuseum	46
Verenigingsinformatie	47

Omslagfoto:
De Waterpoort, schilderij van
Michiel Warbroek, beschikbaar gesteld
door Gradus van Wel

De redactie van de Nieuwe Kroniek is op zoek naar nieuwe artikelen van historische onderzoekers (beroeps- of hobbymatig) over Betuwse gebeurtenissen, personen of plekken. Artikelen worden beoordeeld en van advies voorzien door de redactie. De redactie kan helpen bij het beter leesbaar maken en de afbeeldingskeuze.

Voorstellen voor artikelen met korte omschrijving zijn welkom op: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

VOORWOORD

Rond de dodenherdenking dit jaar, tachtig jaar na de Tweede Wereldoorlog, liepen de emoties op. Een comité van rijksambtenaren en oud-diplomaten organiseerde een alternatieve herdenking. Onder de naam '4 mei inclusief' werden met name de slachtoffers in Gaza herdacht, maar ook die van onderdrukking en oorlogsgeweld op andere plekken in de wereld.

Er ontstonden daarover felle discussies en polemieken. Er waren reacties dat de vergelijking van Palestijnen nu met de genocide op Joden toen ongepast en onjuist is. Anderen snaptten de behoefte, maar vonden wel dat 4 mei de dag moest blijven om de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog te herdenken en te eren.

Discussies over de dodenherdenking zijn niet nieuw. Om het plastisch uit te drukken: echt stil is het rond de twee minuten stilte nooit geweest. In het begin werden naast de gesneuvelde militairen met name verzetsstrijders herdacht. Hoewel maar een klein deel van de bevolking zich daadwerkelijk had verzet, ontstond er na de oorlog een 'verzetsmythe'. Tijdens de wederopbouw, met als devies 'samen de schouders eronder', kwam dat goed uit.

In de jaren vijftig waren er al protesten en alternatieve herdenkingen vanuit de hoek van veteranen. Zij vonden dat ook de Nederlandse gevallen in Indonesië en Korea moesten worden herdacht.

Sinds 1961 werd dat opgenomen, net als de slachtoffers van Nederlandse vredesoperaties. De aandacht voor de moord op ruim 100.000 Joodse Nederlanders kwam eigenlijk veel te laat. Hun lot werd lang genegeerd. Vooral na de felle discussies over een vervroegde vrijlating van oorlogsmisdadigers (de Drie van Breda) schaamden veel Nederlanders zich voor dit gebrek aan empathie voor het lot van de Joodse landgenoten.

Ook in de jaren zestig waren er tal van protesten. Zo gooiden demonstranten tegen de oorlog in Vietnam een rookbom tijdens de herdenking in Utrecht. Er werd aandacht geëist voor in de oorlog omgekomen homoseksuelen. De protestgeneratie organiseerde toen eveneens alternatieve herdenkingen. Een andere meer actuele discussie, in het kader van de Europese gedachte, is om Duitsers bij de dodenherdenking te betrekken. Veel gemeenten doen het al jaren, anderen juist niet.

Kortom het beeld van herdenkingen waar Nederlanders eensgezind zijn klopt niet. Wie we herdenken zegt altijd iets over waar we als Nederland staan en wie we zijn. De discussie toont juist het belang van herdenken aan. Voorwaarde is wel dat we naar elkaar blijven luisteren.

Mr. drs. Willem Gradisen,
Voorzitter

De Chamotte rond 1930 (Collectie RAR)

WILLEM KOSTER EEN ZWARTE BLADZIJDE IN DE GESCHIEDENIS VAN HET RIVIERENGEBIED

Deel 1

Willem Otto Adriaan Koster (1884-1947) kende een bijzondere geschiedenis.

In 1915 kwam hij als jongste lid in de Tweede Kamer voor de progressief liberale Vrijzinnig Democratische Bond (VDB). Na een conflict nam hij in 1922 afscheid van die partij. Inmiddels was hij werkzaam in het bedrijfsleven.

Van 1921 tot 1936 werd hij directeur van de Vereenigde Nederlandsche Chamottefabrieken N.V. in Geldermalsen. Hij werd gerespecteerd binnen het bedrijfsleven in het rivierengebied, hetgeen bleek uit tal van nevenactiviteiten zoals die voor de Kamer van Koophandel en Fabrieken Neder-Betuwe in Tiel.

Politiek maakte hij vervolgens een ommezwaai naar (extreem) rechts. In 1933 trad hij toe tot de Nationaal Socialistische Beweging (NSB). Hij vervulde daar meerdere functies en werd één van de belangrijkste adviseurs van partijleider Mussert. Hij was tevens een vooraanstaande propagandist voor de NSB, waarbij hij door het hele land voordrachten hield. Zo was hij al in 1933 de hoofdspreker bij de eerste openbare manifestatie van de NSB in het Spaarbankgebouw in Tiel.

Na de oorlog werd hij geïnterneerd en moest zich formeel verantwoorden voor zijn activiteiten voor de NSB, die in de oorlogsjaren collaboreerde met de Duitse bezetter. Koster werd eind oktober 1946 veroordeeld. Hij overleed korte tijd daarna op 14 juli 1947 in Zeist.

Dit eerste deel behandelt de periode tot aan zijn politieke ommezwaai naar rechts en zijn lidmaatschap van de NSB in 1933.

DE JONGE KOSTER

Willem Otto Adriaan Koster zag het levenslicht in Utrecht op 30 april 1884. Omdat zijn vader onbekend was, kreeg hij de achternaam van zijn ongehuwde moeder. Ondanks een rooms-katholieke opvoeding, was hij niet godsdienstig. Hij ging naar de lagere school in het Zuid-Hollandse polderdorp Stompwijk. Na de middelbare school koos hij voor de onderwijzersopleiding aan de Normalschool in Den Haag. Hij had daarnaast belangstelling voor sport. Op 17-jarige leeftijd slaagde hij voor het zgn. examen vrije en orde-oefeningen voor het lager onderwijs. Later behaalde hij voor de onderwijzersopleiding ook zijn hoofdakte. Als leerkracht was hij werkzaam in Den Haag, Wassenar en Middelburg. Hij trouwde in 1909 met Johanne Alida Marie Elisabeth Kamper. Uit het huwelijk werden zeven kinderen geboren.

Hij probeerde zijn positie te verbeteren en behaalde naast zijn werk de toenmalige MO (middelbaar onderwijs) akten geschiedenis en staatsinrichting. Bovendien had hij politieke interesse. Net als meerdere onderwijzers, droeg hij politiek gezien de liberale beginselen een goed hart toe. In een advertentie in De Avondpost van maart 1908 ondertekende hij, net als veel andere collega's die werkzaam waren in het openbaar lager onderwijs, de oproep om bij de gemeenteraadsverkiezingen te stemmen op liberale kandidaten. Koster werd zelf actief bij de progressief liberale VDB.

Portretfoto van Willem Koster (Fotodienst van de NSB/Collectie Nationaal Archief Den Haag)

POLITIEK ACTIEF VOOR DE VDB

De VDB was een progressief liberale partij, die was opgericht in 1901.

De partij ijverde zich in die beginperiode sterk voor het algemeen kiesrecht. Daarnaast zette de VDB zich in voor een stelsel van sociale zekerheid. De VDB was liberaal op het gebied van zedelijkheid en kwam op voor gelijke rechten van de vrouw.

Het bleef in de Tweede Kamer een relatief kleine partij, met rond 7% van de stemmen. In 1907 was Koster al lid van het hoofdbestuur van de Bond van Vrijzinnige Propagandaclubs. Korte tijd later werd hij daar voorzitter. Bij deze Bond waren 65 verenigingen aangesloten met in totaal ong. 4000 leden. Hij hield toen al politieke lezingen in het land. Zo sprak hij in september 1909 in Den Haag tijdens een vergadering van de Vrijzinnige Propagandaclub over jongeren in de politiek.

In 1911 werd Koster door het hoofdbestuur benoemd als adjunct-secretaris/propagandist van de partij. Koster 'promoveerde' kort daarna al tot secretaris/propagandist binnen het hoofdbestuur.

Dit was de enige betaalde baan binnen de partij. Hij nam om die reden ontslag als onderwijzer aan een openbare school in Den Haag. Het bevestigde het beeld dat hij een behendig organisator was.

Arnhemse Courant 8 januari 1913

Foto van affiche van de Adresbeweging op basis van een lithografie uit 1914 naar ontwerp van Martin Monnickendam. Het originele ontwerp maakt deel uit van de collectie Rijksmuseum

Tevens was hij communicatief sterk.

In de kringen van de vrijzinnig-democratische jongeren, georganiseerd in De Jonge Democraten, was Koster een gezee- ne persoonlijkheid. Hij schreef artikelen voor de partij als redacteur van het blad de Vrijzinnig Democraat. Verder hield Koster al op relatief jonge leeftijd in het hele land spreekbeurten als secretaris van de VDB.

Zo sprak Koster bijv. in januari 1911 in ge- bouw Concordia in Hoogezand tijdens een openbare vergadering van de zgn. Adres- beweging. Deze beweging was opgericht op initiatief van de VDB om te komen tot invoering van het algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht. Uiteraard was het alge- meen kiesrecht een belangrijk onderwerp in die tijd, waarvoor fel werd gestreden. Zo vermeldde De Telegraaf in november 1915 een openbare vergadering van de Nederlandsche Bond voor Vrouwen- kiesrecht van de afdeling Amsterdam in het Nutsgebouw, waar Koster een voor- dracht hield over de beginselen van de VDB. Daarnaast ijverde met name ook de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) voor het algemeen kiesrecht. Naast Koster sprak op diezelfde avond namens de SDAP de in Tiel geboren Joodse journalist en politicus Asser Benjamin Kleerekoper (1880-1943) over het vrouwenkiesrecht vanuit de beginselen van zijn partij.

Toen Koster Kamerlid was, volgde de in leeftijd nog jongere Pieter Oud hem op als partijsecretaris. Oud werd later o.a. minister en burgemeester van Rotterdam. In 1948 was Pieter Oud de belangrijkste initiatiefnemer voor de oprichting van de VVD. Nog onder het censuskiesrecht kwam de 31-jarige Koster in 1915 als jongste parlementariër in de Tweede Kamer voor het district Assen. Het alge- meen (mannen)kiesrecht werd in 1917 ingevoerd. Koster was Tweede Kamerlid in de jaren 1915-1918.

Beroepshalve had hij inmiddels afscheid genomen van de onderwijswereld. Hij stapte in 1915 over naar het bedrijfsleven. Koster was in Schiedam begonnen als fabrikant van vuurvaste stenen om in het levensonderhoud van zijn gezin te voorzien. Hij combineerde dat met het lidmaatschap van de Tweede Kamer. Als Kamerlid was hij woordvoerder voor onder meer onderwijs, ambtenarenzaken, distributiezaken, spoorwegen en posterijen. Zijn partijleider in de Kamer was indertijd Henri Marchant. Marchant schreef in 1919 geschiedenis met het initiatiefvoorstel voor de invoering van het vrouwenkiesrecht.

Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1918 stond Koster derde op de VDB-kandidatenlijst in de oostelijke en noordelijke provincies. Hij werd toen niet gekozen, omdat Pieter Oud middels een persoonlijke campagne meer voorkeursstemmen kreeg. Na de beëindiging van zijn Kamerlidmaatschap in juli 1918, nam Koster vervolgens van 2 september 1919 tot 27 maart 1922 zitting voor de VDB in de gemeenteraad van Den Haag. Bij de raadsverkiezingen in 1919 was Koster lijsttrekker voor de VDB. Hij werd in 1919 onder andere middels een advertentie in Het Vaderland gesteund door een lobby vanuit de sport en lichamelijke opvoeding. Sport had zijn nadrukkelijke voorkeur. Zo was hij in 1920 als raadslid betrokken bij de spontane huldiging van wielrenner Maurice Peeters als wereldkampioen op de baan. Hij sprak in augustus van dat jaar de wereldkampioen toe.

Na een conflict met de partijleiding verliet Koster in 1922 de VDB. Het ging om een breder conflict, waarbij diverse kandidaten ontevreden waren over hun plaats op de ontwerplijst voor de verkiezingen.

Dit broeide al in de partij vanaf 1918, toen verschillende kandidaten middels een persoonlijke campagne in de Kamer werden gekozen. De talentvolle Pieter Oud

was toen één van hen. Oud was de ‘kroonprins’ van partijleider Marchant. Er werd een buitengewone vergadering belegd om het conflict te beslechten.

Koster verweet Oud vals spel te hebben gespeeld. Koster werd vooral kwalijk genomen dat hij in de pers de partij schade had toegebracht. Hij bood daarvoor, in tegenstelling tot de andere ‘dissidenten’, zijn verontschuldiging aan. Marchant vond dit mosterd na de maaltijd. Er werd tegen de ‘dissidenten’ een motie van wantrouwen ingediend en aangenomen. In februari 1922 verliet Koster de partij. Tegelijkertijd stemde het vertrek van Koster partijleider Marchant droevig. Hij gaf aan jarenlang goed met Koster te hebben samengewerkt. Koster koos er niet voor om, net als andere ‘dissidenten’, met een eigen lijst uit te komen. In maart 1922 diende hij daarom ook zijn ontslag in als raadslid en fractievoorzitter in Den Haag. Op 29 maart 1922 nam hij afscheid van de Haagse gemeenteraad. De Telegraaf berichtte dat met Koster afscheid werd genomen van één van de meeste bekwame raadsleden. Naar zijn “scherpzinnige redevoeringen werd steeds gaarne geluisterd”. Volgens het dagblad beheerste Koster de gemeentepolitiek volkomen en behoorde tot de weinige goede woordvoerders in de raad. De toenmalige burgemeester Jacob Adriaan Nicolaas Patijn van Den Haag luidde hem uit met sympathieke woorden. Onder luid applaus van de raad gaf de burgemeester aan dat “een eventuele terugkeer door de leden zal worden toegejuicht”. In een laatste brief van 25 september 1922 aan Marchant meldde Koster dat hij zijn aandelen in N.V. De Residentie, de uitgeverij van de VDB, wilde verkopen en als commissaris aftrad.

DIRECTEUR VAN DE CHAMOTTE IN GELDERMALSEN

Toen Koster in 1915 Kamerlid was geworden, voorzag zijn werk als fabrikant in Schiedam van vuurvaste stenen in het levensonderhoud van hem en zijn gezin. Toen hij in 1922 (gedwongen) afscheid nam van de VDB was hij drie jaar eerder in dienst getreden bij de toen nieuwe Vereenigde Nederlandsche Chamottefabrieken N.V. in Geldermalsen. De Chamotte kwam voort uit de plaatselijke steenfabriek. Het bedrijf groeide uit tot een grote werkgever in het rivierengebied. Lange tijd was de Chamotte de grootste fabrikant van vuurvast materiaal in Nederland. In 1921 werd Koster directeur van het bedrijf. In de jaren twintig steeg de omzet van het bedrijf voortdurend. In 1926 reorganiseerde Koster het bedrijf. Koster legde zich vooral toe op uitbreiding van de verkooporganisatie. Hij slaagde erin de export naar de koloniën en verscheidene industrie centra op te voeren. Later is door hem ook een begin gemaakt met de vervaardiging van zuurvaste materialen. Producten die vooral van belang waren voor de fabricage van stikstof en aanverwante chemische producten en in binnen- en

buitenland een groot afzetgebied vonden. Voor zaken en studie reisde hij naar Nederlands-Indië en naar vrijwel alle Europese landen. In november 1929 bezocht Koster Nederlands-Indië om daar de organisatie van het Indische kantoor van de Chamotte uit te breiden en eventueel voorbereidingen te treffen voor de oprichting van een Chamottefabriek ter plaatse, waar grondstoffen voor dit product aanwezig zijn. Koster liet in de jaren 1929-1930 aan de Linge in Buurmalsen het riante en opzienbarende ronde woonhuis Molenhof bouwen naar een ontwerp van de gerenommeerde architect Henk Wegerif. Op die plaats had eerst een korenmolen gestaan, die was gesloopt. De Molenhof is nu een rijksmonument.

Een loonconflict bij de Chamotte leidde op 16 juni 1930 tot een langdurige staking. Na ruim een jaar kwam er pas een einde aan de staking. De landelijke werkgeversorganisaties wilden koste wat het kost de vakbond in Geldermalsen hun zin niet geven. Dat zou elders in Nederland aansporen om ook te staken. Ze maakten gebruik van de rivaliteit tussen de confessionele en socialistische vakbonden. Die laatste gebruikten stakingen als middel om verbeteringen af te dwingen. In tegenstelling tot de confessionele bonden hadden de 'rode' bonden omvangrijke stakingskassen. De bedrijfsleiding, met Koster als directeur, probeerde de staking te doorbreken door werkwilligen te rekruteren. Met de economische crisis vanaf 1929 waren steeds meer werklozen daartoe bereid. Dit leidde regelmatig tot een grimmige sfeer bij de fabriek. De stakers mochten uiteindelijk na ruim een jaar terugkeren, maar wel voor hetzelfde loon en onder dezelfde voorwaarden.

In de jaren dertig viel de economische malaise voor de Chamotte Unie erg mee. Al in 1933 steeg de omzet weer, met name door de productie van nieuwe soorten stenen. In november 1936 nam Koster

Woonhuis
De Molenhof
in Buurmalsen
anno 2025
(foto auteur)

zelf ontslag bij de Chamotte. Hij zette vanaf toen zijn werkzaamheden voort als eigenaar van Kusters Keramisch Bureau. Dit bureau exporteerde naar vrijwel alle Europese landen.

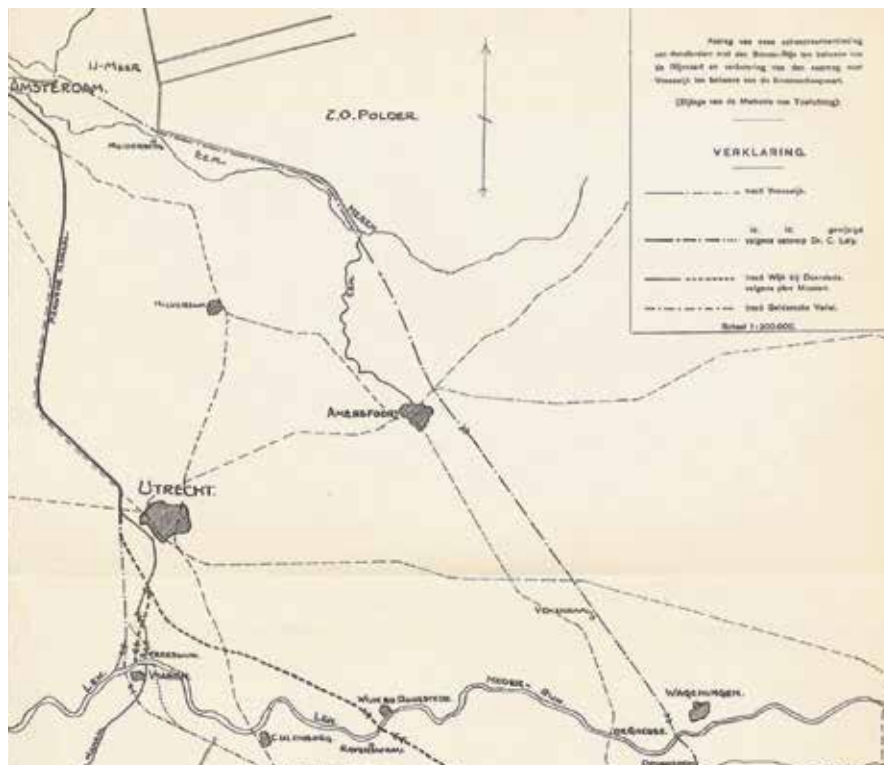
Vanaf de eind jaren twintig bekleedde Koster diverse nevenfuncties in het rivierengebied. Zo werd hij voor de afdeling grootbedrijf, samen met J.N.J. Daalderop uit Tiel en P.G.A. Verwoert uit Culemborg, verkozen tot lid van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Neder-Betuwe gevestigd in Tiel. Later werd hij eerst ondervoorzitter en daarna voorzitter afdeling grootbedrijf van deze Kamer van Koophandel. In maart 1940, kort voor de Duitse inval in Nederland, werd er door een lid bezwaar gemaakt tegen zijn voorzitterschap, vanwege Kusters leidende rol bij de NSB. In de functie als voorzitter zou hij toegang hebben tot allerlei vertrouwelijke informatie. Koster reageerde daarop dat iemand die spionage zou bedrijven voor een ander land, in strijd handelde met het belang van het volk. En daarmee ook in strijd met de NSB. Met zijn kandidatuur werd vervolgens nagenoeg unaniem ingestemd.

Ook op andere wijze was Koster actief in het rivierengebied. Voor de Maatschappij voor Nijverheid en Handel werd in 1925 de nieuwe afdeling Geldermalsen opgericht. Met in het bestuur naast Koster directeurs van andere bedrijven, zoals van de Geldermalsense Veilingvereniging en van de Betuwsche Beetwortelsuikerfabriek. Het doel van de afdeling was onder andere om het vaarwater van de Linge te verbeteren, ook in de richting van Tiel. Dit werd breder opgezet middels de oprichting van de regionale Betuwsche Kanaalvereniging, waarvan Koster secretaris werd. Op 28 november 1927 organiseerde hij in het Spaarbankgebouw in Tiel een openbare vergadering met Cornelis Lely, oud-minister van Waterstaat.

Algemeen Handelsblad 21 november 1927

De Betuwsche Kanaalvereniging ijverde zowel voor de verbetering van de Linge als voor een kanaalverbinding Amsterdam-Boven Rijn. Samen met voorzitter mr. dr. G. Kolff, die tevens dijkgraaf was van het Waterschap van de Linge, gaf Koster een interview over dit onderwerp in De Telegraaf van november 1928. Koster gaf aan dat de welvaart van de Betuwe op het spel stond. Er bestonden in die jaren verschillende tracé's voor een dergelijk kanaal. Er werd gekozen voor het tracé van Anton Mussert, indertijd hoofd-ingenieur van de Utrechtse waterstaat. Deze variant van de latere NSB-leider, had nadrukkelijk de voorkeur in de Betuwe. Met eveneens het pleidooi van de Betuwsche Kanaalvereniging voor een vervolg van dit kanaal van Wijk bij Duurstede naar Tiel. Alleen dan zou er zowel een snelle vaarverbinding van Tiel met Utrecht en Amsterdam komen als een noodzakelijke verbetering van de Linge. Vanaf 1938 werd het gedeelte van het Amsterdam-Rijnkanaal vanaf Amsterdam naar de Lek in gebruik genomen.

▲ De kaart met daarbij de diverse tracés voor het Amsterdam-Rijnkanaal naar de Boven Rijn/ Lek. Het gekozen tracé Wijk bij Duurstede was volgens het plan Mussert (Collectie Tweede Kamer der Staten-Generaal, behorend bij de Memorie van Toelichting 1930)

Op 6 juni 1932 in Tiel was Koster, naast oud-minister Max Bongaerts, spreker bij een openbare bijeenkomst georganiseerd door een commissie, die ijverde voor een ander doel, namelijk de spoedige totstandkoming van een weg van Gorinchem naar Elst. Een weg die de Betuwe van west naar oost zou doorsnijden, om daarmee de bereikbaarheid te versterken.

Ook buiten het rivierengebied was Koster actief in nevenfuncties, zoals vanaf 1926 als lid van de Raad van Beheer van de Vereniging tot het houden van Jaarbeurzen in Nederland en als lid van de Raad van Beheer van de Centrale Onderlinge, die de ziekenkas beheerde voor bedrijfs-ondernemingen.

Deel 2 over Willem Koster verschijnt in het volgende nummer van de Nieuwe Kroniek. Centraal staat dan zijn toetreden

tot de NSB in 1933 en zijn activiteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Na de oorlog wordt hij veroordeeld en overlijdt op 14 juli 1947.

Bronnen:

- Archieven van de Chamotte-Unie N.V. te Geldermalsen, 1919-1991 (Regionaal Archief Rivierenland).
- Diverse landelijke en regionale kranten.
- De geschiedenis van Tiel door dr. E.J.Th.A.M.A. Smit en H.J. Kers., Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken, Tiel 2001.
- De lage landen, deel II: 1914-1980 door E.H. Kossmann. Uitg. Contact BV 1978.
- Kalendarium van Tiel. Historische Werkgroep Tiel, deel IV 1900 t/m. 1949.
- Om de democratie. De geschiedenis van de Vrijzinnig-Democratische Bond 1901-1946 door Meine Henk Klijsma. Uitg. Bert Bakker, 2008.
- Op streek geraakt. Het Rivierengebied en de Kamer van Koophandel voor Zuid-West Gelderland. De economische en sociale geschiedenis van een regio door dr. W. van den Broeke en drs. A.M.C.M. Bouwens. Uitgave Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Zuid-West Gelderland, juni 1992 Tiel.

TIELS VERLEDEN IN VOGELVLUCHT;

op de drempel van een nieuwe tijd

De negentiende eeuw was een periode waarin op politiek, sociaal en economisch gebied een groot aantal veranderingen plaatsvonden. In Europa, maar zeker ook in Nederland. Ook aan Tiel ging deze overgang niet voorbij.

Met de inhuldiging van koning Willem I op 16 maart 1815 ontstond het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Om in de toekomst Frankrijk te isoleren, werd op het congres van Wenen besloten dat er rondom de grenzen van Frankrijk een militaire buffer gevormd moest worden. Het koninkrijk zou aan de noordgrens een eventuele Franse expansie tegen moeten gaan. Het rijk bestond uit Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Met Luxemburg werd een personele unie aangegaan met koning Willem I als Groothertog van Luxemburg.

Belgische opstand (wikipedia.nl)

Van begin af aan waren de tegenstellingen tussen Noord en Zuid duidelijk zichtbaar. Uiteindelijk zouden ze leiden tot de Belgische opstand en afscheiding in 1830. In oktober van dat jaar wordt in Tiel een proclamatie van koning Willem I gepubliceerd die de ingezetenen te wapen roept ter verdediging van 'de geheiligde zaak van de koning en het vaderland'. Ook soldaten uit de Tielse schutterij vochten mee tegen de Belgische opstandelingen.

In deze strijd speelde de Tielse generaal Chassé een hoofdrol in de verdediging van Antwerpen tegen de Belgen en hun franse bondgenoten. Als waardering schonken honderd Tielse burgers Chassé¹ een gouden eredegeen met schede. Op zijn beurt schonk Chassé de gemeente Tiel een geschilderd portret van hemzelf. Beiden zijn nog steeds in het streekmuseum te zien. In Tiel voelde de uit België afkomstige pastoor Adrianus van de Weijer zich na 'enkele onverkwikkelijkheden' niet veilig, en vluchtte naar het zuiden. Pas in 1839 erkende Nederland de Belgische onafhankelijkheid.

(wikipedia.nl)

▲ De Grotebrugse Grintweg (Collectie RAR)

▲ Van Gend&Loos (Collectie RAR)

▲ Station Tiel (Collectie RAR)

Met grote voortvarendheid pakte Willem zijn koningschap op, niet gehinderd door bemoeienissen van zijn onderdanen. In feite gedroeg hij zich als een absoluut vorst. Hij was een ondernemer, die zich ten doel stelde het land economisch te versterken. Dat was vergeleken met andere landen in Europa hard nodig. Met zijn oprichting van de Nederlandse Handelsmaatschappij in 1824 was zijn bijnaam Koning-Koopman dan ook niet voor niets.

INFRASTRUCTUUR EN VERVOER

Met de aanleg van wegen en kanalen werd in het gehele land de infrastructuur aangepakt. Verscheidene wegen worden verhard met zand en grind, toch blijven de meeste wegen vooral 's winters slecht begaanbaar. De Grotebrugse Grintweg, genoemd naar de brug over de Linge, vormde de belangrijkste verbinding vanuit Tiel naar het veer naar Amerongen en verder naar de straatweg Utrecht - Arnhem.

De Culemborgse Grintweg weg heette ooit: 'de Gecombineerden weg van Tiel door Buren naar Culemborg', en begon bij de Boterkampsteeg en liep door tot in de gemeente Zoelen.

De Papesteeg was de uitvalsweg richting Geldermalsen en verder naar 's Hertogenbosch.

Postbezorging op plaatsen in de nabije omgeving van Tiel werd van oudsher gedaan via zgn. 'bodelopen'. Voor de post richting Maarsbergen via Eck en Wiel werd paard en wagen gebruikt.

Na de aanleg van de Rijnspoorweg in 1845 ging de bezorging vanuit Maarsbergen verder per spoor via de bestaande post-route Arnhem-Utrecht-Amsterdam.

Bij het vertrekpunt op de Varkensmarkt aan de achterzijde van hotel Corbelijn voor de reis per diligence, konden reizigers opstappen voor de rit naar het treinstations Maarsbergen en Geldermalsen. (De verbinding Utrecht-'s Hertogenbosch)

Pas in 1875 werd Tiel opgenomen in het spoorweganet en werd er besloten tot de aanleg van de Betuwelijn (Gorinchem-Tiel-Elst). De eerste trein reed in 1882 vanaf het nieuw aangelegde station, een enorme verbetering voor de bereikbaarheid van de stad.

De eerste plannen voor de aanleg van de stoomtramlijn Tiel-Buren-Culemborg dateren uit 1896. Daarvoor moesten in Tiel een aantal aanpassingen worden verricht, zoals de verdieping van de coupure in de Ophemertsedijk en de aanleg van een betonnen beschoeiing langs de gracht aan de Hucht. De feestelijke opening van de lijn vond op 17 november 1906 plaats. Twaalf jaar later zou de onrendabele lijn opgeheven worden.

Vervoer over land was omslachtig, via de Waal verliep dit sneller. De schepen werden groter en om de bereikbaarheid te behouden werd de monding van de Oude Haven gedicht en langs de Echteldsedijk een nieuwe haven aangelegd. Langs de Ophemertsedijk ter hoogte van Bellevue, legden in de tijd van de stoomvaart schepen aan en waren rederijen gevestigd. Dit bracht veel bedrijvigheid met zich mee, waarvan de Tielse economie profiteerde.

In de loop van de negentiende eeuw ontwikkelde de stad zich tot centrum van de Betuwe. De stadspoorten vormden een obstakel voor de uitbreiding van de stad. Dit was in meerdere steden het geval. Het Tielse gemeentebestuur verzocht het rijk toestemming de poorten te slopen. Als verdedigingswerk hadden zij immers geen waarde meer. Zo verdween de Zandwijkse Poort al in 1845 uit het stadsbeeld, de Westluidense Poort en de Burense Poort werden respectievelijk gesloopt in 1851 en 1853. De Waterpoort bleef behouden.

Bellevue (Collectie RAR)

INDUSTRIE

Werkten in de middeleeuwen de ambachtslieden zoals klompenmakers, bakkers en smeden, verenigd in gilden binnen de stadspoorten, zo was er door de opkomst van de mechanische industrie midden negentiende eeuw behoefte aan meer ruimte. De gebieden aan de randen van Tiel boden uitkomst. Het gebied rond de Kwelkade werd zo één van de eerste Tielse industriegebieden. Hier verschenen de gasfabriek, de papier- of strokartonfabriek, de sigarenfabriek van Formijne & Gollards en de azijnfabriek van Vermet & Fuchs. Door de vervuiling staat de plek van deze laatste fabriek bekend als 'de azijnkuil'.

De eerste bebouwing van het Fabriekslaantje staat op naam van Gijsbert Stout. Al in 1855 begint hij een machinefabriek voor landbouwwerktuigen. Stout kan met recht de Tielse industrie van het eerste uur genoemd worden. Begonnen in de Waterstraat in 1880, met de overname van een stoomkoperdraaijerij startte Johannes Nicolaas

J.N. Daalderop (Collectie RAR)

Daalderop met het grootste Tielse metaalwarenbedrijf. Binnen enkel jaren verplaatst hij zijn fabriek naar de Binnenhoek (nu 'de Kranshof'). Daarna volgden een aantal kleinere metaalbedrijven, zoals Kurz en Rio. De vruchtbare Betuwe leverde de grondstoffen voor de in 1888 opgerichte 'Nederlandsche Fabriek van Verduurzaamde Vruchten Maatschappij de Betuwe N.V.' gevestigd aan de Grotebrugse Grintweg.

Sociale zekerheid was nog ver te zoeken. Naarmate het aantal arbeiders in de Tielse fabrieken toenam, werden ook de problemen waarmee zij te maken kregen zichtbaar. Lage lonen, lange werktijden en kinderarbeid waren eerder regel dan uitzondering.

▲ Stichting Hoogendijk (Collectie RAR)

▲ St. Walburg (Collectie RAR)

Om toch gezamenlijk voor hun belangen op te komen begonnen arbeiders zich te verenigen. Dit gebeurde aanvankelijk per sector zoals in 1889 bij de klompenmakers in hun vereniging 'Vereende Kracht'. Ook werkgevers zetten een stap. De directie van de papierfabriek van Beernink en Co aan de Kwelkade nam het initiatief voor een ziekenfonds. De arbeiders konden op vrijwillige basis één procent van hun loon sparen, waarna de directie er een gelijk bedrag aan toevoegde.

Vrij snel werden werkliedenverenigingen georganiseerd per 'zuil'. Dat zorgde voor onderlinge tegenstellingen, vooral tussen katholieke arbeiders, die aangesloten waren bij de R.-K. Werkliedenvereniging 'Sint-Joseph' en de socialistische 'Vooruitgang Zij Ons Doel'. De Tielse protestantse arbeiders waren verenigd in het 'Tielsch Protestantisch Werkliedenfonds Hulp door Vriendschap', later gewijzigd in 'Tielse Protestantse Werkliedenvereniging Gustaaf Adolf.' (De Gustaaf)
De tegenstellingen werden nog meer versterkt door de opkomst van de socialistische SDAP, die met name door de katholieken fel werd bestreden.

HUISVESTING

Met de huisvesting van de arbeidersgezinnen was het slecht gesteld. In de buurt van de fabrieken werden kleine woningen gebouwd. Onhygiënische toestanden zorgden er voor dat besmettelijke ziektes als cholera zich in 1859 snel konden verspreiden. Particulieren namen het initiatief de woonsituatie van arbeiders te verbeteren. De overheid zag voor zichzelf geen rol in deze. Zo liet mr. O.J.C. Hoogendijk van Domselaar een complex van zeventig arbeiderswoningen bouwen op zijn terrein aan de Grotebrugse Grintweg. Toch bleef de kindersterfte in 1880 nog schrikbarend hoog.

De huisvesting van de middenstand en notabelen van Tiel was duidelijk van een ander niveau. Zo werd het St. Walburg in 1864 met de bouw van de herenhuizen een straat op stand, net zoals de panden in de Ambtmanstraat dat een eeuw daarvoor al waren.

In de negentiende eeuw besteedde het gemeentebestuur wel aandacht aan de verfraaiing van de stad. Landschapsarchitect K.G. Zocher heeft daarbij een belangrijke stempel gedrukt op de openbare ruimte van Tiel. Het gemeentebestuur nodigde hem in 1838 uit om een plan te maken voor de aanleg van een wandelplaats langs de stadsgracht op het St. Walburg. Ook ontwierp hij het Plantsoen, nu de Oliemolenwal. De herinrichting van de begraafplaats Ter Navolging aan de Lingedijk en het ontwerp van de Ambtmanstuin zijn eveneens van zijn hand.

Duidelijk is dat het gemeentebestuur in het algemeen weinig oog had voor de situatie van de arbeiders. Niet verwonderlijk, omdat arbeiders niet waren vertegenwoordigd in de gemeenteraad. Door het censuskiesrecht mochten alleen Nederlandse meerderjarige mannen, die belasting betaalden en eigenaren van onroerend goed waren, hun stem uitbrengen. In Tiel voldeden 340 mannen aan deze bepalingen. Door de uitbreiding van het kiesrecht kregen meer Tielse mannen de mogelijkheid hun stem voor de gemeenteraad uit te brengen. Van 654 in 1857 tot 1152 in 1898. Pas bij de invoering van het algemeen kiesrecht in 1917 werd het voor arbeiders mogelijk deel te nemen aan de verkiezingen.

GEZONDHEIDSZORG

Doordat de hygiëne een probleem was, kwamen uitbraken van besmettelijke ziektes als pokken en cholera voor. Aan de Hoveniersweg werden door de gemeente

in 1873 twee kleine ziekenbarakken geplaatst, bestemd voor de afzondering van lijdens aan besmettelijke ziekten. Op initiatief van het R.-K. Parochiaal Armbestuur en met een gift van de Tielse industrieel Spoorenberg, werd in 1901 het Sint-Andreasgasthuis aan het Sint-Walburgkerkpad in gebruik genomen. In het eerste jaar werden er 93 zieken verpleegd. De protestanten konden niet achterblijven. Door een bijdrage van de protestantse weldoensters, de dames Spiering, opende aan het Kastanjelaantje het ziekenhuis Bethesda in 1910 de deuren.

St. Adreasgasthuis (Collectie RAR)

Ziekenhuis Bethesda (Collectie RAR)

▲ Ambachtsschool (Collectie RAR)

▲ Gymnasium (Collectie RAR)

▲ Spaarbankgebouw (Collectie RAR)

ONDERWIJS

In de grondwet van 1848 werd de vrijheid van onderwijs vastgelegd. Naast de al bestaande openbare lagere scholen in Tiel werd in 1858 de Bijzondere School voor Nationaal Onderwijs aan de St. Agnietenstraat gestart. Het Rooms-Katholiek onderwijs volgde in 1867 met de oprichting van de Bijzonder Rooms-Katholieke Parochieschool in de nabijheid van de R.-K. kerk. Op de hoek van de Westluidensestraat en de Agnietenstraat was Asser Hirsch al in 1849 een school voor joodse leerlingen gestart. Vanaf 1855 werd het een kostschool met leerlingen uit het hele land. Door de opkomst van de industrie groeide de behoefte aan geschoolde arbeidskracht. In 1854 werd met subsidie van de gemeente de 'Stads-Bouwkundige Teekenschool' opgericht, die gevestigd werd aan het Hoogeinde. Met de oprichting in 1871 van de 'Burgeravondschoon voor ambachtsslieden' hield de tekenschool op te bestaan. Een belangrijke rol in de ontwikkeling van het Tielse onderwijs speelde de 'Maatschappij tot Nut van het Algemeen'. Zo werd onder meer in 1899 aan de Olie-molenwal de Ambachtsschool geopend. De invloed van de Tielse elite op het maatschappelijk leven was duidelijk in het onderwijsaanbod. Naast het al bestaande gymnasium aan de Rechtbankstraat werd aan het St. Walburg in 1870 ook een hbs gevestigd.

CULTUUR&ONTSPANNING

Het culturele leven werd mede door de activiteiten van 'het Nut' leven ingeblazen. Naast ontspanning kregen de 'gewone' burgers kansen zich te ontwikkelen. Al in 1851 startte men met de zgn. 'Volksvoorlezingen'. Het Spaarbankgebouw met toneelzaal in de Agnietenstraat werd vanaf 1887 het culturele centrum van de stad.

Voor de protestantse en katholieke arbeiders waren de verenigingsgebouwen van de Gustaaf Adolf en Sint-Joseph belangrijk.

Sport deed eveneens zijn intrede in het Tielse maatschappelijk leven. In de Waal kon een rivierbad genomen worden, zwemmen was niet mogelijk, maar in 1859 werd aan de Werf tussen de West-luidense- en de Kleibergsepoort voor de stadsmuur een drijvend bad aangelegd.

De directie van de Tielsche Bad- en Zweminrichting richt in 1860 een 'gymnastiekschool' op. Als oefenlokaal werd de benedenverdieping gebruikt van de Gerfkamer bij de Sint-Maartenskerk. Tegen een vergoeding van 25 cent per les konden de leerlingen les krijgen in bajonetschermen, batonneren, schwadronneren (met “eene sabel heen en weer zwaaijen en hakken”) en exerceren.

In 1885 kreeg de Bad- en Zweminrichting een nieuwe accommodatie aan en in de Waal met diverse badkamers en twee zwembassins.

Als waarschijnlijk eerste sportvereniging werd de gymnastiekclub Olympië in 1865 opgericht. Naast de lessen in gymnastiek en de “behandeling der wapenen” werd ook een danscursus gegeven, waarbij weliswaar jonge dames en jonge heren gescheiden waren.

Vanaf 1891 ontstonden er in Tiel regelmatig nieuwe voetbalclubjes en elftallen. Allemaal speelden ze hun wedstrijden aan de Waal op de ‘Kaaï’ (de in 1883 aangelegde huidige Nieuwe Kade) en allemaal werden ze vrijwel net zo snel weer opgeheven als ze waren opgericht. Uit Voorwaarts, HBS, VHC en Vriendenschaar ontstond uiteindelijk in 1912 TVV Theole, de Tielse Eendracht Combinatie (TEC) ontstond in 1924 door een samengaan van de verenigingen Amical, Inter Amicos, Hercules en Houdt Stand.

Aan het begin van de twintigste eeuw is Tiel een stad met middeleeuwse kenmerken, die de overgang naar een ‘nieuwe’ tijd heeft gemaakt. Met een bloeiende handel, industrie, en cultuur en een bevolking van 10.788 inwoners in 1900, kon Tiel met recht het centrum van de Betuwe genoemd worden.

Noot

1. Nadat de Belgische opstandelingen Antwerpen in 1830 in bezit hadden genomen, liet Chassé de stad vanaf de Schelde bombarderen. Honderden Antwerpenaren kwamen hierbij om het leven.

Bronnen

- H.J.Kers en dr. E.J.Th.A.M.A. Smit, De geschiedenis van Tiel, Tiel 2001
- Pierre van der Schaaf, Peter Schipper, Emile Smit, Ontdek Monumentenstad Tiel 2023
- Biografisch Woordenboek van Tiel deel 2 - Historische werkgroep Tiel
- Tussen Toverlantaarn en Teletekst - Historische werkgroep Tiel, Tiel 1991

• Theole (Collectie RAR)

ELFMAAL DE BINNENMOLENSTEEG/STRAAT

Van veel plaatsen in Tiel kan men stellen, dat ze veranderd zijn.
Aan de hand van beelden is mooi te volgen hoe dat gebeurde.

De Binnenmolen in 1645

Elke stad had al in de middeleeuwen een molen. Dat was in Tiel niet anders. Aanvankelijk stond er een grote standerdmolen ter hoogte van Bellevue. Deze was in het bezit van het Tielse gasthuis en werd rond 1590 verplaatst naar de Tolhuiswal. Vóór de gasthuismolen daar kwam, stond hij dus buiten de stadsmuren en dan was een molen binnen de stad noodzakelijk in geval van oorlog. Dat was de Binnenmolen. Deze stond aan wat tegenwoordig de Sint-Walburgbinnensingel heet.

Zoals op de kaart zichtbaar is, was ook dit een standerdmolen. Rechts van de molen is (zonder naam) al een weg van de Sint-Walburgkerk naar de stadsmuur zichtbaar. Het laatste stuk van deze weg kreeg de naam Binnenmolensteeg. Veel huizen stonden er niet in dit deel van Tiel.

(Collectie Emile Smit)

De lijnbaan langs de gracht bij de Binnenmolen in 1782

Een tweede afbeelding van de Binnenmolen dateert van 1782. Parallel aan de gracht liep een lijnbaan. Achter het huis naast de molen is de Binnenmolensteeg zichtbaar. De Binnenmolen werd in 1833 afgebroken.

(RAR-0650-85)

De Catharinaschool

Het deel van de Binnenmolensteeg aan de kant van de Sint-Walburgstraat heette nog heel lang de Eerste Achterstraat. Daar werd in 1867 de eerste katholieke lagere school gebouwd die later de Catharinaschool ging heten.

(Collectie Smit/Kers)

Bouw van de Nieuwenhuijsebrug, 1931

Aan het einde van de Binnenmolensteeg werd in 1931 een nieuwe vaste brug over de gracht gebouwd. Deze was ontworpen door de stadsarchitect J.W. Nieuwenhuijse.

(Collectie Smit/Kers)

Gezicht vanaf de gracht naar de Binnenmolensteeg, 1945

Op 17 november 1944 werd de Nieuwenhuijsebrug door de Duitsers opgeblazen. Zij wilden de binnenstad van Tiel daardoor minder toegankelijk maken.

(Collectie Smit/Kers)

De Binnenmolensteeg in 1945

De kleine huizenrij die in het begin van de twintigste eeuw langs de Binnenmolensteeg was gebouwd liep betrekkelijk weinig schade op en de huizen waren daarom in 1945 alweer goed bewoonbaar.

(Collectie Smit/Kers)

De nieuwe brug

Tussen de vernielde brug en het Bleekveld werd in de naoorlogse periode veel puin in de gracht gestort. In 1947 stelden daarom enkele raadsleden voor om de gracht over dat deel te dempen en er een weg aan te leggen. Dat voorstel werd afgewezen en er werd een nieuwe brug gebouwd.

(Collectie Smit/Kers)

De Binnenmolensteeg begin jaren '50

Het aanzicht van de straat is met de jaren weinig veranderd. Vanaf de brug gezien is er links een rij kleine huizen, terwijl rechts geen huizen stonden.

(Collectie Smit/Kers)

Steeg wordt straat

Kennelijk vond men in de jaren '50 de benaming steeg voor een doorgaande weg niet passend. Daarom kreeg de straat in 1956 de naam Binnenmolenstraat. In 1981 kon de Achterweg worden doorgebroken naar de Binnenmolenstraat en werd de Brugstraat doorgetrokken naar de Nieuwe Tielseweg. Bovendien werd de Eerste Achterstraat in 1982 toegevoegd aan de Binnenmolenstraat. Daardoor werd deze een belangrijke toegang tot de binnenstad.

(Collectie Smit/Kers)

Overzichtsfoto uit 2022

Nadat de wijk achter de Binnenmolenstraat is getransformeerd in het Dominicuskwartier is de omgeving aanzienlijk van karakter veranderd.

(RAR/Collectie Bouwhuis)

Vervanging riolering, 2023

Als een van de eerste straten in Tiel was de Binnenmolenstraat in 2023 aan de beurt bij de vervanging van de riolering. De huizen links laten zien dat de straat zelf voor een belangrijk deel nog hetzelfde aanzien heeft als in 1945.

(RAR/Collectie Bouwhuis)

HET VERLEDEN VERBEELD

Archiefaffiches. Een bijzondere verzameling 'jong' Tiels papieren erfgoed

Als vervolg op het artikel 'Het verleden verbeeld' in het dit jaar verschenen eerste nummer van het tijdschrift, volgt nu een meer uitgebreide beschrijving van een selectie van de affiches welke bij de door de archiefdienst gehouden tentoonstellingen werden vervaardigd.

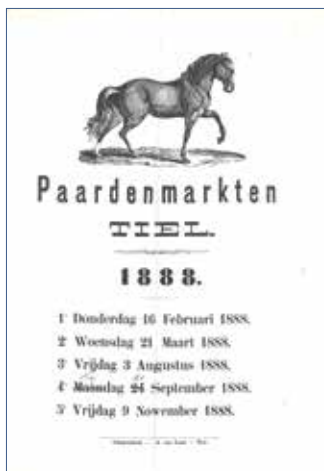
AFFICHES ALS COMMUNICATIEMIDDEL

Al ruim 150 jaar zijn (reclame-)affiches/posters/raambiljetten een uitstekend middel om onder een brede laag van de bevolking informatie te verspreiden. Ze werden daartoe op de meest zichtbare plaatsen aangebracht door de overheid, bedrijven, bij theatervoorstellingen, bij exposities en bij sport- en andere verenigingsactiviteiten. Naast eenvoudige tekstuele bekendmakingen, werden daarbij soms beroemde (grafische)kunstenaars betrokken, die in het oog lopende op het thema betrekking hebbende kleurige voorstellingen ontwierpen. Die werden daardoor voor sommige kunstmusea een verzameldoel.

Een eigenaardig fenomeen is overigens, dat de betrokken instellingen bijna nooit een exemplaar in het eigen archief hebben bewaard. Mede daardoor zijn ze in feite zeldzaam geworden. Het affiche is een vorm van sneldialoog met het publiek. Wil het effect hebben dan moet het wel aan een aantal voorwaarden voldoen. Te weten: a. een blikvanger, b. onmiddellijk te begrijpen en c. het moet een bijzondere herinneringswaarde oproepen. Als dat allemaal lukt wordt optimaal gebruik gemaakt van het affiche als sneldialoog. Door de moderne media dreigt het affiche te verdwijnen en daardoor verdwijnt eveneens een middel om op deze wijze de historie van het maatschappelijk gebeuren visueel vast te leggen. Daarbij wordt het dagelijks effect van in de stad of op reclamezuilen tijdens het winkelen geattendeerd te worden op lokale festiviteiten en/of gebeurtenissen teniet gedaan en dreigt ook het museale kunsthistorische aspect van dit erfgoed te verdwijnen.

AFFICHES IN HET TIELSE ARCHIEF

Musea verzamelen affiches voornamelijk vanuit kunsthistorisch oogpunt. Archiefdiensten verzamelen affiches met het oogmerk de verbeelding van de lokale maatschappelijke geschiedenis vast te leggen. Het in 1961 opgerichte streekarchivariaat is daar echter pas mee begonnen in 1978 met het aantreden van de auteur, omdat die het gewend was bij zijn vorige betrekking, het gemeentearchief van Dordrecht. Van voor die tijd zijn in Tiel nagenoeg geen affiches. Dat wil niet zeggen dat ze er niet

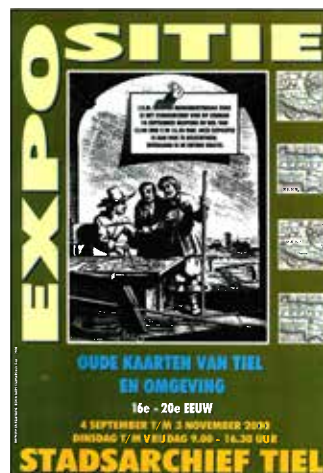
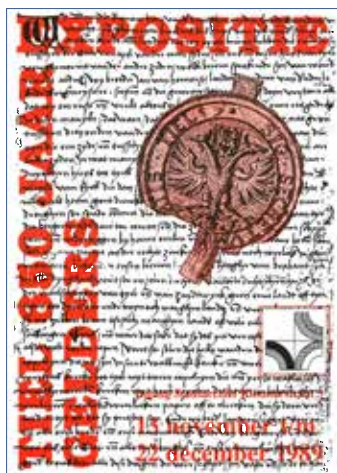
waren, maar ze zijn indertijd gewoon niet bewaard en/of verzameld door de toenmalige archiefdienst. En als ze er ooit wel waren, dan zijn ze door desinteresse en de verwoestingen tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. In de loop der jaren is voor het stadarchief Tiel echter, met behulp van o.a. een vrijwilliger, een collectie van meer dan duizend affiches verzameld van Tielse verenigingen, instellingen en bedrijven, die met elkaar een mooi beeld geven van het sociale-, culturele- en maatschappelijke leven van Tiel. Het is daarom te betreuren, dat de archiefdienst dit nu niet meer doet.

Een bijzonderheid in het Gelderse archief-land waren de archieftentoonstellingen in het stadsarchief van Tiel. Daarvan is uiteraard een aparte collectie, van de in eigen beheer ontworpen en vervaardigde affiches, aangelegd. In totaal 67 van de 85 in het Tielse archiefgebouw gehouden tentoonstellingen. Eerlijkheidshalve moet erkend worden, dat de meeste qua vormgeving niet voldoen aan de hiervoor gestelde eisen. Maar ze geven wel een beeld van een activiteit die bedoeld was om de archiefdienst als papieren erfgoed beherende instelling dichterbij de burger te brengen. Het hierna volgende is een kleurige, op thema geordende selectie daarvan.

STADSGESCHIEDENIS

In de eerste 'eigen' archieftentoonstelling in 1979, ter gelegenheid van de ingebruikname van de herbouwde waterpoort, werd een doorsnede getoond van hetgeen in de stadsarchieven over de lokale geschiedenis was te vinden. Een jaar later was er een expositie ter gelegenheid van het verschijnen van het boekje 'Tiel een versterkte stad'. En in de jaren daarna 'straattentoonstellingen' over de 'Ambtmanstraat en het Plein in heden en verleden'. Een klapper werd de in 1989 gehouden tentoonstelling 'Tiel 650 jaar Gelders', welke werd geopend door de toenmalige commissaris van de Koningin Ing. A.M. de Bruijne.

Een belangrijke aanwinst was in 1993 de schenking door de Nederlandse Provincie van de Orde der Dominicanen van de oudste kadasterkaarten van Tiel uit 1825, die in een kast van het parochiegebouw werden gevonden. Dat werd de aanleiding tot een tentoonstelling met Tielse kaarten en plattegronden die veel bezoekers trok. In 2000 gevolgd door 'Oude kaarten van Tiel en omgeving uit de 16e – 20e eeuw', waarbij ter gelegenheid van het 12 1/2 jarig bestaan van de Stichting Vrienden van het Stadsarchief een cd-rom met oude kaarten van Tiel en omgeving werd uitgegeven.

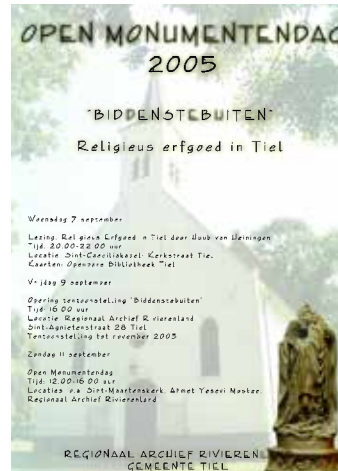
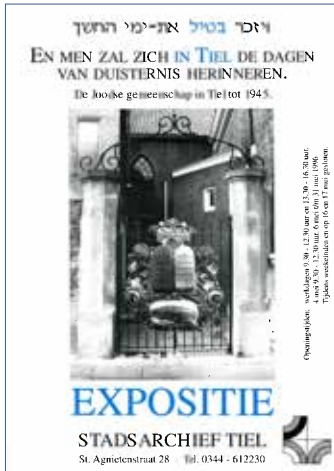
ORANJEHUIS

In de loop der jaren waren in de gemeentehuizen bij de troonswisselingen Oranjeportretten op zolder beland en uiteindelijk met vele andere bewaarde Oranje parafernalia in de prentenverzameling van de archiefdienst terechtgekomen. Ook door particuliere schenkingen naar aanleiding van de gehouden tentoonstellingen was een redelijk grote collectie ontstaan. Ruim vier keer werden vanaf 1994 daaruit naar aanleiding van bijzondere koninklijke gebeurtenissen, druk bezochte tentoonstellingen vervaardigd. Getiteld 'Oranje in beeld. 300 jaar Oranjeportretten en historische prenten', 'Oranje versierd. Koninklijke huwelijken van weleer tot Willem-Alexander' en 'Oranje-tekenen van herinnering. Een selectie uit de Oranjecollectie van de J.M. van Diepen Stichting te Slochteren'. Veel aandacht kregen de in 2004 en 2009, bij gelegenheid van het 95- en 100-jarig bestaan van de Tielse Oranjevereniging, gehouden exposities. Daarbij kon ruim gebruik gemaakt worden van de omvangrijke privécollectie van de heer A.J.G. Hoogendoorn te Maurik.

RELIGIE

Er werden drie tentoonstellingen gehouden met betrekking tot het Tielse religieuze erfgoed. De eerste betrof de geschiedenis van de Tielse Israëlitische gemeenschap tot 1945 onder het motto 'En men zal zich in Tiel de dagen van duisternis herinneren'. De aanleiding was de onthulling van het in de St. Agnietenstraat aanwezige monument ter nagedachtenis aan de vermoorde Tielse Joden, een initiatief van de 'Werkgroep Joods Gedenkteken Tiel'. Het werd ontworpen door de kunstenaars W. de Ouden en J. Goedhard. De bij de druk bezochte tentoonstelling gemaakte uitgebreide catalogus beleefde twee drukken. In 2005 werd er bij de landelijke Open Monumentendag over religieus erfgoed in Tiel onder het motto 'Biddenstebuiten' een uitgebreide tentoonstelling gehouden met documenten en voorwerpen betrekking hebbend op alle religies die in Tiel voorkwamen. Bijzonder waren daarbij de in Tiel opgegraven archeologische religieuze voorwerpen, in bruikleen van het streekmuseum en de archeologische werkgroep BATO. Vier jaar later werd ter gelegenheid van de Week van de Geschiedenis, de Landelijke Archievendag en het Gelderse festival 'Geloven in Gelderland'

de tentoonstelling 'Vastgelegd geloof.
Religieus erfgoed in de Betuwe' gehouden.

ONDERWIJS

Aan de geschiedenis van het Tielse onderwijs was nagenoeg geen aandacht besteed. Dat veranderde in 1988 met de tentoonstelling over het Tielse- en Betuwse basisonderwijs met de titel 'Meester mag ik even?' Ruim 600 personen bezochten de tentoonstelling, welke werd geopend door de oud-inspectrice basisonderwijs afdeling Tiel, mevrouw M. Eggermont. Zeven jaar later werd aandacht besteed aan de

geschiedenis van het Tielse gymnasium en de hbs onder de titel 'Van d'oude school tot Lingecollege'. Aanleiding was de publicatie door de archiefdienst in de serie West-Betuwse Monografieën van een boek onder dezelfde titel, naar aanleiding van het 125-jarig bestaan van de school. Ruim 700 bezoekers kwamen kijken. 'Monumentale schoolgebouwen' was de titel van het boekje dat ter gelegenheid van de elfde Open Monumentendag in 1997 verscheen. Het werd de aanleiding om onder het thema 'Papieren scholen in het stadsarchief' een selectie van de bewaard gebleven bouwtekeningen van Tielse scholen te

laten zien, aangevuld met schoolfoto's en oud lesmateriaal. In 2009/2010 werd in samenwerking met de, in 1811 opgerichte Tielse Mij. Tot Nut van het Algemeen, een bijzondere tentoonstelling gemaakt; 'Nuttig leren voor iedereen 205 jaar Nut en onderwijs in het Rivierengebied'. Het was namelijk ook 205 jaar geleden dat in Culemborg een departement werd opgericht. Bijzonder was dat van het toen in Rotterdam gevestigde Nationaal Schoolmuseum een door haar, ter gelegenheid van 225 jaar NUT, ingerichte tentoonstelling over dit thema geleend kon worden. Zij beschikte over prachtige stukken uit het hoofdkantoor van het Nut te Edam.

Onderdeel daarvan was ook een serie bijzondere negentiende-eeuwse schoolprenten voor het onderwijs aan de jeugd. De Tielse bijdrage bestond o.a. uit archiefstukken van de door de lokale afdeling opgerichte schouwburg en spaarbank, de ambachtsschool, de armenschool, het badhuis en zelfs voor een deel van het huidige Lingecollege heeft het NUT de basis gelegd. Het Tielse departement van het Nut werd in 2019 opgeheven wegens gebrek aan leden. De tentoonstelling was de 112e en de laatste die in het gebouw van het stadsarchief aan de Sint Agnietenstraat werd gehouden.

KUNST EN CULTUUR

In het streekmuseum waren regelmatig exposities van kunstenaars georganiseerd, maar aan de historie van de culturele instellingen en het papieren erfgoed was nagenoeg weinig aandacht besteed. Daarin kwam verandering in 1987, toen de openbare bibliotheek en het stadsarchief in een nieuw gebouw werden geherhuisvest. Aan de geschiedenis van beide instellingen werd in de nieuwe tentoonstellingsruimte uitgebreid aandacht besteed met de titel 'Van beerput tot boekerij'. Vijf jaar later aan de vele schrijvers die de stad had, onder de titel 'Wie schrijft die blijft... Tielse schrijvers en Tielse bibliotheken'. Aan het nagenoeg onbekende 'kleine historische erfgoed' dat zich in het gemeentehuis van Tiel bevond, werd in 1996 aandacht besteed onder de titel van 'Oude kunst en -kitsch. Tussen (gemeente)raad en daad. Schilderijen en memorabilia uit het oude gemeentehuis van Tiel.' Heel bijzonder waren de op initiatief van de Stichting Vluchtelingen Werk in 1997 en 2009 gehouden tentoonstellingen van Afghaanse kalligrafieën, vervaardigd door de heer Abdul Qudus Wasiq, een in Tiel wonende uit Afghanistan gevluchte beroepskalligraaf. De auteur opende beide tentoonstellingen getiteld

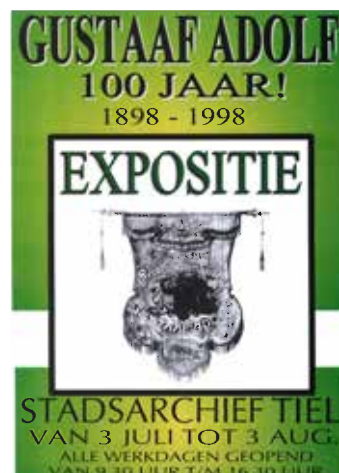
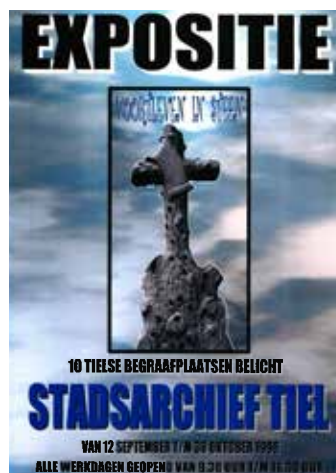
‘Schilderen met woorden’ en ‘Verbeelde poëzie’ in het Farsi, wat bij de toehoorders voor de nodige hilariteit zorgde vanwege de belabberde uitspraak. Door de lokale gevluchte Afghaanse families werd spontaan veel Afghaans erfgoed beschikbaar gesteld, wat een bijzondere sfeer aan de tentoonstelling gaf. De catalogus beleefde een tweede druk! Een ongekende hoeveelheid bezoekers trok in 2008 de tentoonstelling ‘Wat een plaatje... Lies Veenhoven, de mens en haar werk. Kinderboek illustratrice en kunstenaar 1919-2001’. Daarvoor kon geput worden uit haar rijke privé-archief en de door haar geïllustreerde honderden boeken. Dat alles was in 2001 na haar overlijden inclusief de auteursrechten aan het stadsarchief Tiel geschonken.

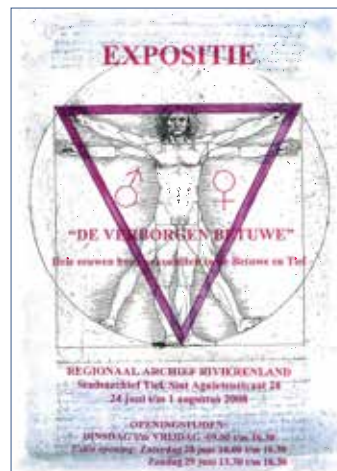
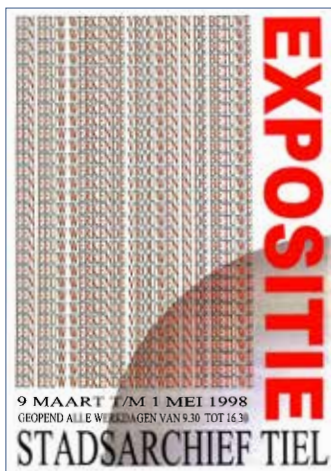
BEGRAVEN

Een thema dat niet echt aantrekkelijk was, is de geschiedenis van het begraven in Tiel. Daar was in feite nooit iets over beschreven, laat staan afbeeldingen gemaakt. Daarin kwam verandering toen in 1998 het door mevrouw Ruygt geschreven boek over de begraafplaats Ter Navolging verscheen. Al in 1996 gaf de archiefdienst de Utrechtse tekenaar Wim Hageman opdracht aquarellen te maken van de tien toen bekende begraafplaatsen in Tiel, Drumpt, Zennewijnen en Kapel-Avezaath en werd daarvan tevens een tentoonstelling ingericht. Ook werden de grafzerken op Ter Navolging allemaal gefotografeerd door de heer H. Gerritse. Het 100-jarig bestaan van de in 1898 opgerichte Gustaaf Adolf Vereniging, die ook een jaar later een begrafenisfonds had opgericht (dat nog steeds bestaat), was de aanleiding een uitgebreide tentoonstelling in te richten, die veel bezoekers trok.

MAATSCHAPPIJ

Een van de oudste ‘takken van sport’ bij archieven is het doen van stamboomonderzoek. Daarom werd ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van de Afdeling Betuwe der Nederlandse Genealogische Vereniging in 1990, een selectie van archiefstukken van de leden getoond met de titel ‘Stukken en brokken...’. De door burgemeester Van Tellingen geopende tentoonstelling trok veel bezoekers evenals de negen jaar later, ter gelegenheid van de Boekenweek, samen met de Openbare Bibliotheek gehouden tentoonstelling ‘Familiealbum. Bladeren in je eigen boek’. In 1998 werd landelijk honderd jaar vrouwenarbeid gevierd. In Tiel werd de Internationale Vrouwendag geopend met een archieftentoonstelling ‘Een eeuw werkende vrouwen in de Betuwe’. Een boeiende en zeer gevarieerde expositie die gemaakt kon worden dankzij de vele ‘vrouwenarchieven’ die in de loop de jaren in het stadsarchief gedeponeerd waren. De catalogus kreeg door de vele belangstellenden zelfs een tweede druk! Ter gelegenheid van het tienjarig bestaan in 1999, het overdragen van hun verenigingsarchief en het verschijnen van een boekje over scouting in Tiel

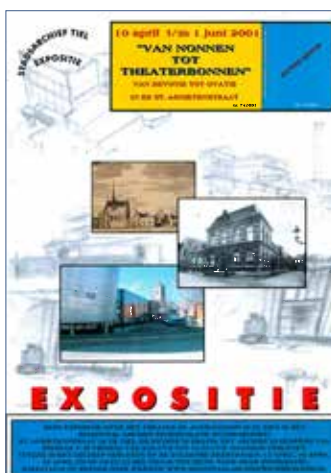

werd een heel druk bezochte tentoonstelling ingericht. Eveneens een druk bezochte expositie was die ter gelegenheid van de in de stad gehouden Roze Zaterdag in 2008. De titel was 'De verborgen Betuwe. Drie eeuwen homoseksualiteit in de Betuwe en Tiel'. Ook daarvan kreeg de catalogus een tweede druk. Het was ongetwijfeld de best bezochte tentoonstelling met ruim driehonderd bezoekers, alleen al tijdens de Roze Zaterdag! Nog jaren later werd naar de catalogus gevraagd, omdat daarin voor het eerst, zei het summier, de geschiedenis van de Tielse- en Betuwse homogemeenschap beschreven werd.

THEATER

Tiel heeft altijd een belangrijke rol gespeeld voor de regio met haar schouwburg en muziekschool. Toen dan ook de muziekschool De Plantage in 1984 in gebruik werd genomen werd daar een tentoonstelling aan gewijd. Vijf jaar later werd naar aanleiding van het dertigjarig bestaan van Schouwburg Agnietenhof de tentoonstelling 'Vijf minuten vóór aanvang. Theater in Tiel nu en toen' gehouden. Bij de voorbereiding werd ontdekt, dat de eerste streekarchivaris Jan den Hoed voor de opening ervan een musical 'Agniettemin' had geschreven

en de naam Agnietenhof had bedacht. In 1991 werd onder de titel 'Gehoord en gezien' een selectie uit de collectie muziekaffiches getoond van onder andere de Bloemsma concerten. De ingrijpende verbouwing en nieuwbouw van het theater in 2001 was aanleiding een tentoonstelling te maken onder de titel 'van nonnen tot theaterbonnen. Van devotie tot ovatie...'

UNIEKE COLLECTIES

De Tielse fotograaf Frank Broekhuizen, maakte in 1991 een reis door Papoea-Nieuw-Guinea en maakte daar honderden foto's. Daarvan werd een spectaculaire expositie samengesteld, die zelfs door een delegatie van de ambassade van het toenmalige Nieuw-Guinea werd bezocht. In 1992 werd de tentoonstelling 'Vruchten van tijd en vlijt' met handgekleurde Biedermeier borduurpatronen uit de Tielse particuliere collectie Landwehr-Vogels getoond. Dit werd voor de familie in 1995 aanleiding deze collectie van duizenden, unieke borduurpatronen te schenken aan de gemeente Tiel, ter opname in het stadsarchief. In 2000 gevolgd met 'Nijverheid kent geen tijd'. In 2005 werd een thematische tentoonstelling, getiteld 'Edelvrouwen en goudsmidsdochteren. Negentiende-eeuwse kruissteekpatronen naar contemporaine schilderijen', een groot succes. De zeldzame handgekleurde patronen zijn nu op verschillende plaatsen in de stad als groot formaat repro te zien en zijn intussen internationaal bekend, mede doordat ze als scans op de website van de archiefdienst te zien zijn. Een andere unieke collectie is die van de Limburgse kunstenaar Roelof Warrink. Hij had in 1992 een tocht langs de Linge gemaakt en vervaardigde van de dorpen, gehuchten en steden honderd potlood- en pentekeningen, die vervolgens als boek werden uitgegeven. De archiefdienst wilde graag de originele tekeningen verwerven. Via de Tielse Petra

Werkman kwam er contact met de tekenaar. Een bezoek werd afgelegd met als eindresultaat dat niet alleen de Betuwse tekeningen, maar alle honderden originele tekeningen die hij voor tien boeken in de loop der jaren in het hele land had gemaakt (inclusief de auteursrechten), werden geschonken! Uiteraard kwam er in 2002 een druk bezochte tentoonstelling getiteld 'De Betuwe, land tussen rivieren' en werd het boek door de archiefdienst opnieuw uitgegeven. In 2005 werd aandacht besteed aan de Tielse uitgeverij Campagne. De aanleiding was het verschijnen van het door John Landwehr geschreven boek over deze uitgeversfamilie, 'Vergeten cultuurdragers. De familie Campagne en hun boekenfonds, 100 jaar uitgeven in Tiel (1819-1919)'.

NAWOORD

Het belang van de affichecollectie als spiegel van het Tielse maatschappelijk leven wordt door de archiefdienst wel degelijk erkend. Want ze wordt binnenkort gedigitaliseerd, ook de niet-Tielse exemplaren. Ze komen dan beschikbaar op de website van de archiefdienst, zodat een breed publiek ze kan raadplegen.

PIEPEN EN PUZZELLEN

De laatste twintig jaar zijn mooie archeologische vondsten gedaan met de metaaldetector. Onlangs interviewde ik Detmer Daane, metaaldetectorist en lid van de BATO (Beoefenaren Archeologie Tiel en Omstreken).

Hij werd de eerste keer meegevraagd door zijn zwager, met wie hij vroeger ging vissen. Met een metaaldetector zoeken op een akker en iets leuks vinden geeft net zo'n kick als een mooie vis ophalen! De 'pieper' geeft verschillende geluidssignalen in de koptelefoon en als je ervaring hebt, hoor je aan de piepjes wat voor materiaal er ligt. In het begin vind je natuurlijk heel veel spijkers, lipjes van blikjes, stukjes ijzerdraad en blik.

Na de eerste mooie vondsten kreeg Detmer het 'piepervirus' te pakken en dat heeft hem tot nu toe niet losgelaten! Hij begon zijn hobby met een tweedehandse detector en na een tijdje kocht hij een betere. Hij heeft er nu twee in gebruik en er ligt er altijd een in de kofferbak van de auto.

Detmer Daane
(Foto auteur)

Op veel plaatsen ligt er metaal in de bodem, waar ooit een huis of schuur heeft gestaan, of waar huisvuil werd gestort. Sloten en greppels werden gedempt met bouwpuin en huishoudelijk afval.

Daar kunnen metalen knopen, muntjes, speelgoed, gespen en onderdelen van gereedschap liggen. Over onbewoonde akkers kan ooit de inhoud van een beerput, stalmest of grond van elders zijn uitgereiden. Wanneer in Amsterdam de grachten waren gebaggerd, werd de blubber over water afgevoerd en ergens langs een rivier of kanaal gedumpt. Op de meest onverwachte plekken kan je dus metaal- en archeologische vondsten aantreffen.

Als een schapenweide is omgeploegd, zie je met het blote oog soms al zwarte grond, gebroken serviesgoed, bakstenen en leisteen. Een veelbelovende plek! Nadat de eigenaar toestemming heeft verleend, mag je zoeken met de metaaldetector. Dieper graven dan 30 cm. is wettelijk verboden en natuurlijk gooi je de gaten weer dicht.

Met een beetje geluk kom je thuis met een handvol modderige stukjes metaal, maar wat moet je ermee? Hoe ga je onderzoeken wat je precies gevonden hebt en hoe oud het is?

Metaaldetector-amateurs houden onderling contact via facebook en whatsapp. Wie meer ervaring heeft, geeft tips aan beginners. Archeologische verenigingen zoals de BATO in Tiel en AWN 15 in Zoelen hebben naslagwerken en tijdschriften. Op internet kan je websites bekijken, zoals PAN (Portable Antiquities of the Netherlands), collecties van de provincie Gelderland, Rotterdam, het Openluchtmuseum, het Rijksmuseum en talloze andere. Het doorspitten van websites en lezen van boeken kost veel tijd, maar je komt steeds meer te weten over archeologie en hoe mensen vroeger leefden op een bepaalde plek. Zoeken op afbeelding kan via beeldherkenning met de mobiele telefoon of computer (Artificial Intelligence). Met een paar muisklikken breng je het verleden tot leven!

Een van Detmers vondsten is een 'S-Fibula', een mantelspeld of broche in de vorm van een S. Hij is van zilver en de naald ontbreekt. Dit exemplaar is gevonden op een akker, in kleigrond, ongeveer 15-20 cm diep. Er lagen ook fragmenten van Romeinse voorwerpen, die na het ploegen in de bovenste laag aarde zijn terechtgekomen; een haarnaald, de naald van een draadfibula, een klein belletje, kleine riemhangers, leerbeslag, een legioens denarius (een munt van een Romeins legeronderdeel) en een andere Romeinse munt.

Mantelspelden kennen we van de Grieken, Romeinen, Kelten en Vikingen. De schots geruite kilt wordt nog steeds met een 'kiltpin' of grote veiligheidsspeld gesloten.

Er is veel onderzoek gedaan naar de fibula omdat het van de bronstijd tot de vroege middeleeuwen een modieus gebruiksvoorwerp was.

Detmers fibula toont twee vogelkoppen. De ogen waren gevuld met glaspasta of rode granaat. Van de twee perforaties is er een dicht geroest.

Voor meer informatie raadpleegde ik het boekje van Bert Huiskes 'Eeuwige rust op de Donderberg, een groot vroegmiddeleeuws grafveld bij Rhenen'. In 1951 werd tijdens de verbreding van de rijksweg ten westen van Rhenen de voet van de Donderberg afgegraven, en

op een oppervlakte van 160 bij 35 meter werden 1100 graven met grafgraven ontdekt uit de periode 450 – 750 A.D.

In de graven lagen houten emmers met bronzen beslag, speerpunten, aardewerk kruiken, glazen schaal-tjes en bekers, veelkleurige glaskralen, haarnaalden en fibulae in verschillende modellen. De meeste waren ingelegd met rode almandijn, een soort granaat. In 2011 is aangetoond dat die stenen uit India komen.

Op het grafveld lagen zowel doorboorde Romeinse munten uit de tweede en derde eeuw als munten uit de zesde eeuw. Munten bleven eeuwenlang in gebruik omdat de waarde gelijk was aan het gewicht in goud of zilver.

In 2024 hield het Stads museum in Rhenen de expositie 'Gouden Vrouwen – Frankische schatten thuisgebracht'. Daar zag ik een fibula die lijkt op die van Detmer! Op de website van het RMO (Rijks Museum voor Oudheden) in Leiden is het inventarisnummer Rh 595 Ab, gemaakt van brons en gedateerd 568-600 AD, uit graf 595 in Rhenen. Grafvondst nummer Rh 316 A is een vergulde S-fibula; een luxe exemplaar.

Uit de BATO bibliotheek leende ik 'Prehistorische, Romeinse en middeleeuwse fibulae uit de Lage Landen (Brooches from the Low Countries) van Stijn Heeren & Lourens van der Feijst. In deze fibulabijbel van 600 pagina's staan honderden pentekeningen.

📌 Voorzijde en achterzijde vogelfibula (Foto's auteur)

De vogelfibula en andere vondsten op dezelfde locatie (Foto auteur)

Op p. 220 – 222 worden ‘S-vormige Schijffibulae’ beschreven, die in Nederland zijn gevonden in het rivierengebied en als grafgiften aan de voet van de Donderberg bij Rhenen. De benaming S-fibula is door wetenschappers bedacht. De dragers ervan zagen slangen of vogelkoppen. De datering ligt tussen 550 en 650 A.D.

Vergelijkbare fibulae zijn aangetroffen in Longobardisch Italië, ten noorden van de Po vlakte, en in Zuid-Duitsland. In Italië en Zuid-Duitsland waren ze vaak chique, terwijl de S-fibula in het Nederlandse rivierengebied eenvoudig is uitgevoerd en volgens de auteurs misschien lokaal werd geproduceerd. In 2017 waren er in Nederland 26 van deze S-fibels bekend. In Tiel (Passewaaijse Hogeweg) zijn in twee coupes door een verlande restgeul maar liefst 230 mantelspelden gevonden. Op grond hiervan wordt verondersteld dat in de Vroeg- en Midden Romeinse tijd iedere inwoner meerdere exemplaren ter beschikking had (p.343 idem).

In de Laat-Romeinse tijd werden mantelspelden groter en zwaarder, maar er zijn minder teruggevonden. In Rhenen-Donderberg zijn 146 fibels gevonden, meestal in paren of drietallen, in 63 van de

1100 individuele graven. Dit kan erop wijzen dat fibulae in deze periode relatief zeldzaam waren, of dat ze later uit de graven verwijderd zijn. (p. 344 idem).

Een ander naslagwerk is ‘Ancient and Romano-British Brooches’ van Richard Hattatt.

Deze auteur bestudeert fibulae van de Britse ijzertijd (2500 v. Chr.) tot de Romeins-Britse periode (vijfde eeuw A.D.).

Vanaf de zesde eeuw v. Chr. leefden er Keltische volkeren in Europa. Sinds de tweede eeuw v. Chr. kenden zij koninkrijken, werden de eerste munten geslagen en zijn namen van heersers bekend. In 55 en 54 v. Chr. mislukte Caesars expeditie naar de Britse eilanden, en pas in 43 A.D. begon de verovering van Brittannia door de Romeinen. In 124 en 143 werd gestart met de bouw van Hadrian Wall en Antonine Wall, grensmuren die werden bewaakt door Romeinse soldaten, om de barbaren uit het noorden en westen tegen te houden. Na 410 verlieten de Romeinen de Britse eilanden, die vervolgens werden veroverd door de Saksen.

Hattatt vermeldt dat de oudste mantelspelden uit een enkel stuk metaal draad zijn gemaakt. Later werden de bovenzijde en de naald apart vervaardigd. De naald had een gedraaide veer, zoals een veiligheidsspel, of een scharnier, zoals een broche. Naast eenvoudige modellen ontstonden rijk versierde varianten.

De auteur besteedt ruime aandacht aan de cultuur van de Kelten, die voortleeft in Schotland, Ierland en Wales. Traditionele Keltische gebruiksvoorwerpen zijn gedecoreerd met door elkaar gevlochten symmetrische lijnen of banden zonder begin of einde. Keltische volkeren brachten offers bij rivieren, bronnen, rotsen en in de bossen. De eik werd vereerd, evenals de stier, ram, wild zwijn, haas, hond en zwaan. Raven en kraanvogels werden beschouwd als negatieve krachten. Na de dood werd de menselijke ziel door een vogel meegenomen naar de andere wereld.

Keltische dierenfibels zijn symmetrisch en bijna abstract. Tijdens de Romeinse bezetting begonnen keltische ambachtslieden ontwerpen te maken naar de Romeinse smaak. Dieren werden realistischer, en mensen werden afgebeeld zoals op Romeinse munten.

Op website 'PAN (Portable Antiquities of the Netherlands)' nummer PAN-00139996 en PAN-00139997 staan detectorvondsten uit de collectie Wakker van de BATO in Tiel, gevonden in de de Nederbetuwe en Tielerwaard II. Onder PAN-00084572 en 0063458 zien we twee vergelijkbare S-fibels, gedateerd tussen 450 en 580. Er zijn zowel eenvoudige als luxe exemplaren. De S kan ook gespiegeld staan.

Op de website 'Archeohotspots.nl' las ik in de rubriek 'Verhalen' het artikel 'Slangen en fabelwezens in de Vroege Middeleeuwen' van Lennart de Bakker (12 januari 2021, Utrecht) met foto van een S-fibula uit het Kromme Rijngebied (PAN 00012270). Volgens de auteur werden S-fibels met dierenmotieven vaak door dames gedragen. Hier kijkt de kop naar links en wordt door de auteur beschreven als een zeepaardje of slangen fibula. Het zeepaardje was een symbool van kracht en geluk en slangen zijn belangrijk in de christelijke, Noorse en Germaanse symboliek en mythologie.

▲ Moderne reproductie van een vogelfibula
(Website Bocksche Werkstatt)

Op de website van 'Collectie Gelderland' staan onder de nummers e1924/12.9 en e 2016/11.6 bronzen S-fibels met kerfsnedeversiering, waarvan de uiteinden door vogelkoppen worden gevormd; gedateerd tussen 490 en 600 A.D.

Op de website Harvardartmuseums vond ik objectnummer 2003.19, 'S-shaped Fibula' onder 'Jewelry'. Een andere naam is 'Double Bird Brooch'. Gedateerd in de late vijfde begin zesde eeuw, Angelsaksische cultuur, gemaakt van een koperlegering bestaande uit koper, tin, lood en zink.

Keltische motieven zijn populair voor sieraden en tattoo. Op de website van de 'Bocksche Werkstatt' worden reproducties van de S-Fibula aangeboden!

Bronnen

- Hattatt, Richard, 1994: Ancient and Romano-British Brooches, Anglia Publishing, Ipswich
- Heeren, Stijn & Van der Feijst, Lourens, 2017: Prehistorische, Romeinse en middeleeuwse fibulae uit de Lage Landen' (Brooches from the Low Countries), Amersfoort
- Huiskes, Bert e.a., 2011: Eeuwige rust op de Donderberg, een groot vroegmiddeleeuws grafveld bij Rhenen, Sidestone Press, Leiden
- Websites: Archeohotspots.nl; Bocksche Werkstatt; Collectie Gelderland; Harvardartmuseums; PAN (Portable Antiquities Netherlands); RMO Collectiezoeker

MAAK JOUW EIGEN FLIPJE!

ROC-STUDENTEN GINGEN JE VOOR -

NU BEN JIJ AAN DE ZET!

De mediavormgevingsstudenten van ROC Rivor hebben het voorgedaan: zij maakten spectaculaire nieuwe versies van Flipje voor zijn 90e verjaardag. Van neon glow-in-the-dark tot Manga - ze toonden hoe ver je kunt gaan zonder Flipje te verliezen.

NU IS HET JOUW BEURT! HOE ZOU JIJ FLIPJE MAKEN ALS JE HEM VANDAAG ZOU ONTWERPEN?

Heb je zelf ook ideeën om een nieuw Flipje te maken? Iedereen kan nu zijn of haar eigen geremasterde versie van Flipje inleveren bij het museum. We selecteren de 24 mooiste en meest creatieve ontwerpen die in oktober een maand lang te bewonderen zijn in het Flipje en Streekmuseum

MEEDOEN?

Stuur je ontwerp (tekening, schildering of digitaal) naar het museum vóór 20 september.

www.streekmuseumtiel.nl/maakjeeigenflipje

Kom eerst eens kijken naar de ROC-ontwerpen voor inspiratie!

▲ Colin van den End met zijn 'glow-in-the-dark' Flipje rechts op de foto (Foto Jan Bouwhuis)

GESLOOPTE DANKBAARHEID

In een hoek van de oude stad binnen de singels ligt een fraai park: het Kalverbos. Eens stond hier de Sint Walburgkerk met begraafplaats en liep de stadsmuur buitenom.

In het midden van de negentiende eeuw transformeerde landschapsarchitect K.G. Zocher dit stukje Tiel in een be lommerd wandelpark. Behalve oude bomen vinden we er de in 1929 door de VVV geschonken fontein. Daar vlakbij stond een heel bijzondere dubbele bank uit 1954, een gift van de dankbare gemeente Werkendam aan de hulpvaardige Tielse bevolking. Wie nieuwsgierig is geworden en de bank wil zien, onderneemt een vergeefse tocht. Het brok historie is midden jaren negentig gesloopt.

DE RAMP

“t Is nacht; de nacht, die een zwarte bladzijde zal vormen in de geschiedenis van het Zuidwesten van ons land; de nacht van 31 januari op 1 februari 1953. Om half 3, die zondag is dus nauwelijks begonnen, rinkelt de telefoon van de burgemeester van Werkendam. Een boer waarschuwt hem, dat een polder in de omgeving van het plaatsje onderloopt”. Die dag zou het zeewater tot twee meter hoog in de huizen staan. De Tielse Courant bracht een ruime reportage met foto's over de Watersnoodramp

Naar aanleiding van zijn bezoek aan het watersnoodgebied maakte de Trichtse kunstenaar Jan van Anrooy (1901-1988) tekeningen en dit schilderij (Collectie Nederland)

toegespitst op Werkendam, een dorp gelegen in de kop van de Biesbosch en tegenover de plaats Hardinxveld. Die koude januarinacht teisterde een noordwester storm en springtij de kusten van Zeeland, Zuid-Holland en het westelijk deel van Noord-Brabant. Dijken bezweken onder dit geweld, het ziedende water overstroomde duizenden hectares land, woningen en vee werden verzwolgen en 1836 mensen vonden de dood. Een ramp zonder weerga. Een Nationaal Rampen Fonds werd opgetuigd. Giften uit het hele land en daarbuiten stroomden binnen.

TIELS POSTKANTOOR ZAT ZONDER POSTZEGELS VAN EEN KWARTJE

Ook de Tielenaars openden gul hun portemonnees en spekten het fonds met ruim honderdduizend gulden. Velen zullen zich ongetwijfeld de gulle hulp hebben herinnerd van Hilversum en het Amerikaanse Richland, die de Tielse oorlogsellende in 1945 probeerden te verzachten. Het Rode Kruis afdeling Tiel ging met collectebussen langs de deuren. Leerlingen van een U.L.O.

Ansichtkaart van het Kalverbos. Geheel links staat de bank (Collectie RAR)

school haalden 200 gulden op. Mannen van de Kuiperij van jamfabriek De Betuwe doneerden f. 58,-. Motorclub 'Marijke' liet mini zandzakjes maken die het publiek voor één gulden per stuk kon kopen. In korte tijd stond de teller op 800. Bij Daalderop werd een verloting georganiseerd die ruim 500 gulden opbracht, een bedrag dat gestort werd op de rekening van de radio-actie 'Beurzen open, dijken dicht'. Kegelclub 'Rollend genoeg' organiseerde vier kegelmiddagen en -avonden. Burgemeester Cambier van Nooten wierp de eerste bal. Het Rode Kruis en de Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers zamelden kleding in. Honderd vrijwilligers van metaalwarenfabriek Daalderop sorteerden en verpakten alle textiel. De hoeveelheid goederen was zo groot, dat twee ruime schuren aan de Koornmarkt niet voldoende waren om alles te bergen.

Zeer succesvol was de actie van leerlingen van de Technische School. Zij hadden een rebus met te winnen prijzen bedacht. Het publiek kon de oplossing schrijven op een briefkaart waarop extra postzegels ten bate van de noodlijdenden geplakt moesten worden. Dat deed men zo massaal dat het postkantoor op een gegeven moment zonder postzegels van een kwartje kwam te zitten. Er kwamen 5321 oplossingen binnen met een opbrengst van f. 1755,-. Behalve met goederen en geld kwamen enkele Tielenaren zelf in het rampgebied in actie. Busondernemer Verhoeks reed met een bus naar het rampgebied. Tielenaar Henk Schouten voer met zijn boot naar de Biesbosch om te helpen en dokter Hoogenboom was als arts ter plaatse.

TIEL HELPT WERKENDAM

Burgemeester Cambier van Nooten wilde meer doen. In overleg met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten adopteerde Tiel de gemeente Werkendam. Begin maart 1953 reisde het college van burgemeester en

wethouders met de gemeentesecretaris naar dat dorp af. Hier kreeg de Tielse delegatie te horen dat er 4000 hectare land (van de 6300) was overstroomd. Twintig huizen waren weggevaagd, honderd inwoners verloren have en goed, talloze stuks vee waren verdronken. Gelukkig waren er geen dodelijke slachtoffers onder de dorpelingen. Het ergst getroffen was de 700 inwoners tellende buurtschap Kille, waar de dijk was doorgebroken.

Hulp komt er. Begin maart reisden enige Tielse stratenmakers naar Werkendam af. Veertien dagen werkten ze er en legden 120 meter straat met stenen geheel opnieuw aan.

In Tiel werd ondertussen een adoptiecomité gevormd, samengesteld uit vertegenwoordigers uit diverse maatschappelijke groeperingen: dames van de Federatie voor Vrouwelijke Hulpverlening, de Oranje vereniging, de middenstand, Industrieel Contact Tiel, veiling Tiel en Omstreken, het Rode kruis, pastoor Leijgraaff en dominee Nijholt.

Een bewaard gebleven document geeft een overzicht met welke goederen men dacht Werkendam te kunnen helpen. Het is een breed scala: aardappelen, jam, verband-trommels, goalnetten voor de voetbalclub, ledikanten, matrassen, bijbels en tien zondagse pakken. De gemeente betaalde cokes, 20 kilo graszaad en ingemaakte groenten en vleeswaren.

EEN BANK VOL DANKBAARHEID

Donderdag 7 oktober 1954 arriveerde een afvaardiging uit Werkendam, bestaande uit burgemeester J. de Bruine, de wethouders A. Wijnja en J.C. Visser met gemeentesecretaris J.A. Timmermans, op het Kalverbos. Daar stond een Tielse delegatie, onder wie burgemeester N.F. Cambier van Nooten, de stadssecretaris mr. W.H.C. Derksema en directeur gemeentewerken Job van Eijk hen op te wachten. Tussen hen

⚠ Vertegenwoordigers van de gemeenten Werkendam en Tiel bij de bank in 1954. Geheel links de burgemeester van Werkendam J. de Bruine; in het midden met zwart pak de burgemeester van Tiel N.F. Cambier van Nooten. Geheel rechts Job van Eyk, directeur gemeentewerken Tiel (RAR/Collectie Bouwhuis)

in stond een blijvende blijk van dankbaarheid in de vorm van een dubbele gemetselde bank. In het midden was een bij Daalderop gemaakte plaquette bevestigd met de tekst: 'Aangeboden door Werkendam uit dankbaarheid voor verleende hulp na de Watersnood 1953'.

Midden jaren negentig van de vorige eeuw maakten slopers een einde aan dit bijzondere monument. Alle banken in Tiel moesten dezelfde uitstraling krijgen. Een vreemde eend in de eenheidsbijt paste daar niet in.

En nu? Onlangs lanceerde de werkgroep Waardevol Tiel het plan om de bank op de oude standplaats op het Kalverbos te reconstrueren. De historische plaquette is bewaard gebleven. De gemeente Tiel staat niet onwelwillend tegenover het voorstel. Er is hoop dat we binnenkort de Werkendam-bank terugkrijgen als blijvend

⚠ De plaquette van de Werkendam-bank, in 1996 naar het Regionaal Archief Rivierenland gebracht (Collectie RAR)

gedenkteken voor spontane en onbaatzuchtige hulpvaardigheid tussen twee plaatsen.

Bronnen

- RAR, toegang 0100, nr. 21: Opmerkingen en suggesties van het werkcomité Werkendam, 20 maart 1953
- Tielse kranten

BOEKBESPREKINGEN

Typisch Gelders?: het verhaal van Gelderland in 25 vragen en antwoorden, door Dolly Verhoeven. 118 p. Boom, Amsterdam, 2024. ISBN 978-90-2446894-2. € 17,50.

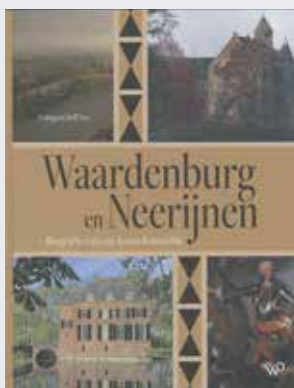
In dit boekje bespreekt de auteur, ook schrijfster van het vierdelige boekwerk “Het verhaal van Gelderland”, wat nou zo typisch Gelders is. Dit doet zij aan de hand van 25 thema’s. Een aantal van deze thema’s zijn de grafheuvels, Romeinen, het landschap, de rivieren, de Hanze, het geloof, de kunstenaars en hoe Gelderland populair werd bij toeristen. Ze probeert antwoord te geven op o.a. de volgende vragen: De Romeinen woonden hier eeuwenlang, maar hoe kan het dat ze zo weinig zichtbare sporen achterlieten? Hoe kan het dat de adel juist hier zo lang erg overheersend was in het bestuur? En waarom voelen zo weinig mensen zich een echte Gelderlander? Misschien omdat Gelderland zo groot én gevarieerd is? Na het lezen van dit boek is het hopelijk duidelijker wat “Typisch Gelders” inhoudt. Dit boek is op dit moment van schrijven (eind mei) in herdruk.

Kinddrager, Of: de kleine geschiedenis van een NSB-gezin, door Elisabeth van Stekelenburg. 214 p. BoekenGilde, 2025. 978-94-6526006-8. € 25,00.

Op 16 september 1944 vlucht een vader en NSB’er Eindhoven uit, op de vlucht voor de geallieerden, richting het nog bezette noorden en op de vlucht voor de geallieerden. Hij laat zijn vrouw en vier kinderen achter. Een dag later zal een bombardement hun straat treffen.

De moeder wordt geweigerd bij een schuilkelder en verstopt zich noodgedwongen in een grote kuil in de tuin met haar baby en drie kleuters. Pas na twee jaar wordt het gezin weer herenigd, nadat hij is gearresteerd en geïnterneerd in Zaltbommel. Daar was hij ondergedoken bij NSB-burgemeester Boll. Hun kleindochter opent in 2015 het dossier van haar opa in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) in Den Haag en gaat zo het spoor volgen. Ze probeert het familieverhaal zo goed mogelijk te onderzoeken en te beschrijven. Ze wordt daarbij geholpen door haar vader, die na enkele tientallen jaren opeens gaat praten en zijn herinneringen deelt met haar. De schrijfster laat zien wat die ene keuze van haar opa betekende én betekent voor zijn familie en zijn nageslacht. Een zeer actueel boek, met de (gedeeltelijke) opening van de dossiers in het CABR in 2025, én de 80-jarige herdenking van de Bevrijding. De schrijfster deed zowel in o.a. het CABR als in het Regionaal Archief Rivierenland (Archief 3277) onderzoek.

Waardenburg en Neerijnen: biografie van een kasteelensemble. Robbie Dell'Aira. 328 p. Walburg Pers, Zutphen, 2025. Nijmeegse Kunsthistorische Studies XXXIII. 978-94-6456452-5. € 39,99

Ter hoogte van Zaltbommel, ten noorden net over de Waal ligt het landgoed Waardenburg en Neerijnen. Op dit Gelderse landgoed staan twee kastelen die uit de Middeleeuwen stammen. Deze twee kastelen zien er heel anders uit: de één als een romantisch kasteel, het andere kasteel ziet er uit als een strak modern landhuis. Hoe zou dit komen en wat voor betekenis kunnen we hieruit afleiden? De auteur beschrijft de geschiedenis van het landgoed door de eeuwen heen; ook romantische opvattingen, onder invloed van oude kronieken, sagen en legenden blijken van grote betekenis te zijn voor het beeld van deze kastelen. Het boek is ook als kijkboek zeer de moeite waard door de vele illustraties; als register is ook een overzicht van de bewoners/eigenaars toegevoegd.

WINKELNOSTALGIE

De binnenstad van Tiel was qua winkels altijd lekker overzichtelijk. Je vond er alles, en volgens mensen die nog ouder zijn dan ik, was het zo begin jaren tachtig al veel minder dan het ooit was. Had je een schroefje nodig, ging je naar Lebbink, rond Pasen kon je bij bakkerij Van Linschoten aan de Kerkstraat paastimpjes krijgen. Een fenomeen waar de Tielse bakkers zelfs nog nooit van hebben gehoord, maar Van Linschoten kwam dan ook van het Noordplein in Rotterdam. Tegenover hem zat Appie Nekkers, die met zijn ouders een mooi klein kruidenierswinkeltje dreef. Op de Voorstad kon je terecht voor allerlei gekke slangetjes en priegelonderdelen voor je stofzuiger. En op de hoek van het Plein en de Kleibergsestraat zat Serbee met zijn immer net iets te ouderwetse porseleinwaar. Goedkope schoenen kocht je bij de Bata aan de Waterstraat en dure schoenen bij Govers. Tiel was nog decennia beroemd om zijn vele kleine winkels die niet tot een grote keten behoorden. Het was zelfs even een verkoopargument op de toeristische markt. Maar kijk nu eens: er liggen meer dan een half dozijn winkels op apegapen in de Waterstraat alleen al en van alle hiervoor genoemde bedrijfjes is er niet één meer over. Ook die laatste echte muur met kroketten is weg van het Hoogeinde. In de voormalige juwelierswinkel op de hoek zit al sinds jaar en dag een snackerette. Die het behoorlijk goed doet, want Tiel heeft verder geen frietkot meer. Wilde je nog even nostalgisch doen? Je kon tot voor een paar jaar naar de wasserette aan de Hoveniersweg. Een inmiddels gesneuveld wonder.

John, verkoper bij ijzerwarenhandel Lebbink in de Weerstraat, 1997 (Foto auteur)

WILLEM DEN OUDEN

KUNSTENAAR EN UNIEKE PERSOONLIJKHEID

Hij werd op 18 maart 1928 te Haarlem geboren. Na een opleiding aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam in de jaren vijftig werd hij zelf docent figuurtekenen bij deze opleiding tot begin jaren tachtig. Inmiddels was hij in 1959 getrouwd met aquarellist en schilderes Ferry Alink (1937-2013). Zij vestigden zich in 1967 in het Waaldorp Varik. Zijn specialiteit als landschapschilder kwam tot uiting door zijn tekeningen en schilderwerken van weidse landschappen. Vooral het Waallandschap en de uiterwaarden vlak bij zijn dijkwoning vormden een rijke en favoriete inspiratiebron. Veel van die werken ontstonden op het dakterras van het Veerhuis aan de Waaldijk, toen bewoond door de van oorsprong uit Friesland afkomstige Amsterdamse kunstenaar Pieter Kooistra (1922-1998) waarmee hij goed bevriend was. Tot 2013 werd daar ook regelmatig zijn werk geëxposeerd. In de Waalgalerie in de St. Agnietenstraat te Tiel is sinds 2014 regelmatig werk van hem en zijn vrouw te zien. Als erkend kunstenaar is veel van zijn werk in musea in ons land en het buitenland verzameld en te zien. Onder andere in

het Rijksmuseum en het Rembrandthuis te Amsterdam, Museum Het Valkhof te Nijmegen en Museum Schloss Moyland in Duitsland. Veel van zijn werk werd ook door particulieren gekocht.

Voor Tiel werd hij een begrip tijdens de protesten tegen de dijkverzwarringsplannen van Rijkswaterstaat, die uitgevoerd gingen worden tussen 1986 en 1995. Daardoor zag hij zijn geliefde Waallandschap in voor hem negatieve zin veranderen. Hij ging zich daartegen verzetten met kunstmanifestaties en mediaoptredens. Aanvankelijk kreeg hij daarvoor veel bijval. Maar na de bijna-watersnood van 1995 keerde de stemming zich tegen hem en werd hij zelfs bedreigd en beschoten. Het is sinds die tijd, dat hij niet meer in het landschap zelf tekende en schilderde, maar dit deed vanaf het balkon van het Veerhuis.

In 1994 werd hij benaderd door de Stichting Verzetshelden Waalcommando, een initiatief van de gemeente Tiel, voor het maken van een gedenkteken voor de Waalcrossers, die tijdens de Tweede

▲ Gerry van der Velden (L) en Willem den Ouden (R) (RAR/Collectie Bouwhuis)

Wereldoorlog met gevaar voor hun leven verzetsmensen, onderduikers en geallieerde militairen heimelijk uit het door de Duitsers bezette gebied, over de Waal roeiden naar het bevrijde Maas- en Waalse gebied. De opdracht werd samen met beeldhouwer Aart Schonk uitgevoerd. Het beeld 'De Roeier' werd geplaatst op de plek waar het huis van de Waalcrosser Leen Papo aan de Waaldijk in Zennewijnen stond. De voor het monument benodigde grond werd door de gemeente Tiel van het Waterschap Rivierenland gekocht. Het in 1995 geplaatste imposante beeld, dat een naar 'de overkant' kijkende Waalcrosser met een roeispaan voorstelt, werd aanvankelijk in polyester uitgevoerd maar later opnieuw vervaardigd in brons. Een tweede bij vele Tielenaren bekend kunstwerk dat door Willem den Ouden, samen met technicus Johan Goedhart werd ontworpen, is het in 1996 vervaardigde 'sprekende' monument ter nagedachtenis aan de vermoorde Tielse Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het werd geplaatst naast de voormalige ingang van de synagoge in de Sint Agnietenstraat. Het motto was 'Vergeten is ballingschap en herinneren verlossing' en 'ik zeg u: dit nooit meer'. De tranen, die uit de symbolische hemel vallen zijn van luidsprekertjes voorzien, die in alle talen, welke in Tiel voorkomen zeggen "en dit nooit meer". Bij de onthulling werd het terecht "een gedenkteken met een ziel" genoemd. Toen het lichamelijk met Willem den Ouden minder werd ging hij zich steeds meer toeleggen op portretschilderen, vooral portretten van hemzelf. Zijn werk werd vele malen bekroond. Voor het beheer van zijn werk en dat van zijn vrouw werd in 2004 de Willem den Ouden Stichting opgericht. De uitgeverij De Weideblik heeft verscheidene boeken over zijn werk en dat van zijn vrouw uitgegeven. De kunstenaar leefde de laatste jaren in alle rust en meer teruggetrokken in zijn huis en atelier. Op maandagavond 21 april 2025 overleed hij op de leeftijd van 97 jaar in zijn geliefde woonplaats Varik. Zijn werkzame leven is nu ten einde. Maar door zijn kunst zal hij blijven bestaan!

Bronnen

- [Gemeente Tiel], Zennewijnen 4 mei. Tiel 2024 (brochure)
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Willem_den_ouden
- W. Veerman, Pieter Kooistra (1922-1998). Schilder, graficus, fotograaf, beeldhouwer, schrijver en filosoof te Varik. Artikel in: Terugblik. 'Schoonheid verbeeld' Kunst in de Betuwe. Jaarboek Stichting Tabula Batavorum. Pag. 85 t/m 92. Opheusden 2013
- W. Veerman (red.), En men zal zich in Tiel de dagen van duisternis herinneren. De Joodse gemeenschap in Tiel tot 1945. Tentoonstellingscatalogus. Stadsarchief Tiel. 6 t/m 31 mei 1996

NIEUWS REGIONAAL ARCHIEF RIVIERENLAND

DIGITALE BESTANDEN HUIB VAN HEININGEN BESCHIKBAAR

In juli 2018 overleed Huib van Heiningen, journalist en onderzoeker van de Tielse geschiedenis. Huib was jarenlang een trouwe klant van het archief en heeft er in de loop van de jaren duizenden archiefstukken gezien en een duizelingwekkend aantal foto's gemaakt. Die foto's werden thuis uitgewerkt in een van zijn vele documenten. Zijn digitale nalatenschap is dan ook groot.

Huib had vooral interesse in oudere geschiedenis en de geschiedenis van panden en bewoners. Hij heeft gedurende al zijn onderzoeken aantekeningen gemaakt waar ook andere onderzoekers veel profijt van kunnen hebben. We waren dan ook erg blij dat de digitale bestanden van Huib bij het archief zijn ondergebracht. Het bleek nog een hele puzzel om deze bestanden te selecteren, in ons e-depot te bewaren en vervolgens via de website te presenteren. Maar dat is nu gelukt!

Op onze website is het van het papieren én digitale archief te vinden onder toegang 1619.

SAMENVATTINGEN VAN BRONNEN

Voor de onderzoekers zijn met name samenvattingen van grote series van belang. Er zijn samenvattingen van grote en belangrijke series uit de Tielse en Zandwijkse archieven: de serie signaten uit het rechterlijk archief, magistraatsresoluties en Ingekomen stukken en besluiten van het stads- en gemeentebestuur.

Samenvatting van bronnen

We plaatsen verwijzingen bij de bronnen naar de samenvattingen en vice versa. Omdat het de eigen aantekeningen van een onderzoeker zijn, zijn de stukken misschien niet heel makkelijk raadpleegbaar, maar wie er eenmaal zijn weg in vindt, kan er veel plezier van hebben!

De samenvattingen te vinden in T 1619, onder 'Databases en overige bescheiden, rubriek 4.

OMNUMMERINGEN VAN PANDEN

Andere interessante bestanden voor onderzoekers zijn de omnummeringslijsten van panden. Zie onder de rubriek 2.1. 'overzichtsbestanden panden in Tiel'. Zo kunt u in het bestand onder inv.nr. 367 ("20e eeuw") een mooie omnummeringsreeks vinden van Ambtmanstraat 24 (Oud Burger Mannen- en Vrouwenhuis). Vóór de wijkindeling, begin negentiende eeuw heeft het pand de nummers 175 en 182 gehad. Later had het pand verschillende wijknummers, want die wijzigden nogal eens: D 75, F 19 en F 17. Als men dit zelf moet uitzoeken, kost dit veel tijd. Nu kan het zo in het bestand van Huib gevonden worden. In deze Excel bestanden is het van belang goed te kijken naar de kolomkop, waarin staat in welk jaar een bepaalde nummering gold.

NIEUWE AANWINSTEN VOOR RAR?

Geregeld ontvangt het RAR nieuwe aanwinsten: archieven van organisaties, fotoalbums, boeken enzovoorts. Of resultaten van onderzoeken in onze archieven. Deze nemen we dan op in onze bibliotheek of collecties, zodat ze beschikbaar zijn voor andere onderzoekers.

We zijn ook geïnteresseerd in boeken die over het werkgebied gaan of die geschreven zijn door auteurs uit ons werkgebied, waarbij het niet per se over ons werkgebied hoeft te gaan, bijvoorbeeld dichtbundels, romans of kinderboeken. Wil je ook archief schenken aan het RAR? Neem dan contact op met Nico Hoevenaars : nhoevenaars@rarivierenland.nl

NACHT VAN HET ARCHIEF

Op maandagavond 27 oktober van 18.00 tot 21.30 uur kun je bij het Regionaal Archief Rivierenland weer griezelen bij waargebeurde enge verhalen uit Rivierenland. Medewerkers van het RAR brengen verhalen tot leven die je kippenvel bezorgen: over de heksenvervolging in Tiel, de watersnood in de Bommelerwaard, een vrouwenmoord in Tricht en de cholera-epidemie in Culemborg. Durf jij het aan? De vorige edities in 2017 en 2023 waren een groot succes, dus noteer de datum in je agenda en zorg dat je je vooraf aanmeldt. Aanmelden kan vanaf 29 september op www.nachtvanhetarchief.nl. Adviesleeftijd: 9+ Toegang is gratis.

Lees hier het verslag van Omroep Gelderland van de Nacht van het Archief in 2023: www.wgld.nl/nieuws/8034851/kinderen-schrikken-van-heksen-en-wolven-wist-niet-dat-het-echt-is-gebeurd

📍 Nacht van het Archief

NU OOK VOORWERPEN ONLINE TE ZIEN

Alle 1.000 voorwerpen in onze depots zijn beschreven, gedigitaliseerd of gefotografeerd en op de website te bekijken. 200 voorwerpen hebben een bestemming elders gekregen of zijn afgestoten. Zo zijn bijvoorbeeld (landbouw)werktuigen overgedragen aan Streekmuseum Baron van Brakel in Ommeren. De voorwerpen zijn nu ook allemaal gedigitaliseerd en/of gefotografeerd. Het resultaat is te zien in de beeldbank op de website. Je vindt nu onder 'Soort' de opties 'voorwerpen' en 'schilderijen'. Op dit moment hebben we 118 schilderijen en 711 voorwerpen.

De voorwerpen zijn verdeeld in de volgende categorieën:

- Beeldhouwwerken
- Bodenvondsten
- Borduurwerk
- Bouwmaterialen
- Gebruiksvoorwerpen
- Uithangborden
- Kantoorartikelen
- Maquettes
- Relatiegeschenken
- Textiel-Kleding
- Gereedschappen

📍 Voorwerpen bekijk je hier

📍 En schilderijen hier

DRADEN VAN ONS NEDERLANDS SLAVERNIJVERLEDEN

In elke provincie van Nederland wordt een wandkleed gemaakt waarin het lokale slavernijverleden centraal staat. Het 35 meter lange kunstwerk is ontworpen door kunstenaar en curator Richard Kofi. In het wandkleed komen sporen van het koloniale en slavernijverleden samen, maar ook hoopvolle beelden van een gedeelde toekomst.

MEEWERKEN AAN HET WANDKLEED

Vanaf 3 september tot en met 31 oktober 2025 kun je op woensdag- en zaterdagmiddag in de stijlkamer van het Flipje en Streekmuseum meewerken aan dit bijzondere project. Er wordt gewerkt met borduurtechnieken - ervaring is niet nodig, begeleiding is aanwezig.

PRAKTISCHE INFORMATIE:

- Gratis deelname, geen museumticket vereist
- Aanmelden voor tijdslot verplicht
- Samenwerken met anderen aan een deel van het wandkleed
- Voor en na je bijdrage ben je welkom om het museum te bezoeken

TIELS SLAVERNIJVERLEDEN

Naast het wandkleed organiseren we een kleine tentoonstelling over Tiels eigen slavernijverleden. Ontdek de lokale verhalen en verbindingen die onze stad had met dit donkere hoofdstuk uit de Nederlandse geschiedenis.

MEER INFORMATIE:

www.streekmuseumtiel.nl/draden-van-ons-nederlandse-slavernijverleden/

▲ (Collectie FEST)

VERENIGING OUDHEIDKAMER VOOR TIEL EN OMSTREKEN

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. De Oudheidkamer is opgericht in 1901 en houdt zich bezig met het verleden van Tiel en het Rivierenland en de relatie daarvan met het heden. De vereniging deelt haar kennis over het cultureel erfgoed van stad en regio met beleidsmakers en andere belanghebbenden en volgt kritisch ontwikkelingen die het erfgoed kunnen aantasten. De vereniging stimuleert initiatieven die het aandachtsterrein van de vereniging raken. De programmacommissie biedt de leden van de vereniging ieder jaar een uitgebreid lezingen- en excursieprogramma. Naast stad- en streekgebonden onderwerpen krijgen ook meer algemene onderwerpen op cultuurhistorisch gebied aandacht.

De vereniging kent de volgende werkgroepen:

ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP BATO

Waakt over de bodemschatten en zorgt voor het documenteren en toegankelijk maken van waardevolle bodemschatten.

Contact: Toine Bäcker.

E: bato@oudheidkamer-tiel.nl

HISTORISCHE WERKGROEP TIEL

Verzorgt publicaties over streekgebonden historische onderwerpen en legt het heden en verleden vast in beeld en geluid.

Contact: Beatrijs van Dijk

E: bvdijk@rarivierenland.nl

COMMISSIE ERFGOED

Waakt over de talrijke monumenten en ander cultureel erfgoed in Tiel en de regio.

Contact: Ben van Hoogdalem

E: ben.vanhoogdalem@bmn.nl

PROGRAMMACOMMISSIE

Stelt het Jaarprogramma van de vereniging samen.

Contact: Angèle Roeffen

E: programmacommissie@oudheidkamer-tiel.nl

WERKGROEP BEELD EN GELUID

Contact: Jan Bouwhuis

E: info@fotobouwhuis.nl

BESTUUR

Contactadres bestuur

W. (Willem) Gradisen, voorzitter

E.J.Th.A.M.A. (Emile) Smit, secretaris

J.C. (Hans) Oosterman, penningmeester

G.N. (Ben) van Hoogdalem

M. I. (Marjon) de Lange

D. (David) Lutje Hulsik

M.H. (Marleen) Schreuder

E: secretaris@oudheidkamer-tiel.nl

Het lidmaatschap voor het jaar 2025 bedraagt

€ 20 bij automatische incasso of € 22,50 bij handmatige betaling op rekeningnummer NL95INGB0004240023.

Uitgebreide informatie over de vereniging, de werkgroepen, het jaarprogramma, de uitgegeven en nog voorradige boeken, de eerder verschenen nummers van de Nieuwe Kroniek en nog veel meer vindt u op de website van de vereniging: www.oudheidkamer-tiel.nl

REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Beatrijs van Dijk, Ria Kragten, Wim Veerman en Bob Willemsen.

Contact: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

Filmmateriaal: Jan Bouwhuis

Realisatie: emjee | vormgevers, Varik

Leden van de Oudheidkamer ontvangen de Nieuwe Kroniek gratis. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen en Tomey.

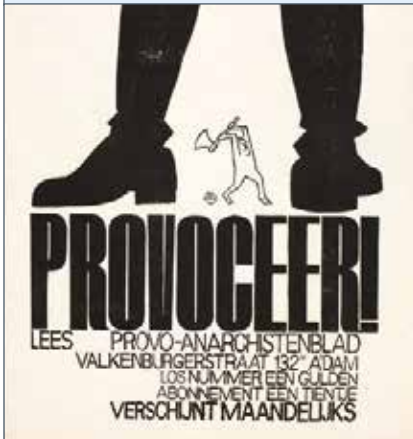
De redactie heeft getracht de rechten betreffende foto's, afbeeldingen, teksten e.d. van derden, gebruikt in De Nieuwe Kroniek, te achterhalen. Indien personen of instanties van mening zijn dat hun rechten niet voldoende zijn gerespecteerd, dan kunnen zij daarover contact opnemen met de redactie.

Meningen of feiten, weergegeven in de bijdragen aan dit blad vallen onder de verantwoordelijkheid van de betreffende auteur. Redactie en uitgever zijn hiervoor niet aansprakelijk.

Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

De eerste Nieuwjaarsduik in de Noordzee bij Scheveningen wordt georganiseerd door de Haagse zwemclub Sport Na Arbeid. De zwemmers werden na de duik onthaald met warme erwtensoep (ANP)

In Amsterdam wordt op 25 mei Provo opgericht. In zijn proefschrift 'Achtergronden van nozemgedrag' introduceerde de criminoloog Wouter Buikhuisen het begrip 'provo'. Roel van Duijn, één van de leiders, gebruikte het als geuzennaam (NPO-Kennis)

Als antwoord op 'Voor de vuist weg' start Mies Bouwman met 'haar' televisieprogramma Mies en scène, een mengeling van gesprekken, actualiteiten en amusement. In de 'beroemde' stoel stelde zij tien vragen aan een bekende Nederlander, hier Johan Cruijff in 1966 (Beeld en Geluid)

Op 16 juni organiseert de stichting Vierstromenland op de Nieuwe Kade in een grote tent een tentoonstelling voor handel en industrie uit de regio. Overvallen door de hoge waterstand moest een nooddijkje bescherming bieden (RAR)

In april is het dit jaar tachtig jaar geleden dat de BRD en Israël diplomatieke betrekkingen aanknoopten. Als reactie hierop verbraken negen Arabische landen hun betrekkingen met Bonn (Wikipedia)

1965

Burgemeester Stolk stelt op 12 mei de Betuwse Asfaltfabriek aan de Zuiderhavenweg in werking (RAR)

In mei wordt het voormalige Bethesda-ziekenhuis na verbouwing en uitbreiding aan de Achterweg ingericht als verpleeghuis met de naam Vrijthof. De gang zorgt voor een verbinding met het ziekenhuis. Er komen 55 bedden; deze capaciteit blijkt echter spoedig te klein (RAR)

De Mont Blanc tunnel wordt op 16 juli door de presidenten van Frankrijk en Italië, Charles de Gaulle en Giuseppe Saragat geopend (tunnelmb.net)

De bouw van de Zeelandbrug over de Oosterschelde, met 5022 meter de langste brug van Europa, is eveneens een prestatie van formaat. Op 15 december was koningin Juliana bij de opening danig onder de indruk (Anefo)